

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLI. évf.

November—December.

6-ik füzet.

Az unitárius egyházjog alaptörvényei.

A természettudományi elv a jogélet mezején is alkalmazást találván, a jog őskoráról épp úgy beszélhetünk, mint az ember, vagy bármely élőlény őskoráról.¹ A jog épp úgy keletkezik, fejlődik és megszűnik, mint ahogy az élőlények százai, ezrei és milliói keletkeznek, fejlődnek, átváltoznak és elenyésznek. A jog annyiféle, a hányféle a jog tárgya, de nem minden tárgy szolgál jogi szabályozás alapjául. Ugyanez áll az életviszonyokra is. Éppen ezért csak a jog által szabályozott életviszony lehet tulajdonképpen jogviszony.

Ebből a szempontból kiindulva kell szemlélnünk az egyházat és államot.

Az egyház alapja: a vallás. A vallás elvontan: az Isten és ember közötti viszony. Alanyi értelemben véve a vallást, ez: egy embernek az érzelme, meggyőződése arra a viszonyra vonatkozóan, a mely közte és az általa hitt fővalóság (Isten) között létezik. Az egyén meggyőződése fogalmilag kifejezve és tételvezve: a vallás tárgyi értelemben. (Confessio.) A tárgyi értelemben vett vallás határozza meg az Isten fogalmát és ennek az emberhez való viszonyát. Többeknek a meggyőződése, hite a tárgyi értelemben vett vallásra nézve azonos lehetvén — és adott esetben azonos is lévén: előállanak a hitfelek, a kiknek egymáshoz való viszonya, mint külső társulás, létesíti a hitfelekezetet.

Ez eddig természetes fejlődés. Nincs semmi külső formához kötve. De ha többen közös meggyőződésük külső nyilvánítása czéljából egyesülnek, hitüket, vallásukat istentisztelet alakjában gyakorolják: társulatot képeznek.

Ez a társulás: a látható egyház, mely a társulás legkezedtelegesebb formájában: a családban egyszersmind társadalmi alakulás is.

¹ L. Main: A jog őskora.

Minden családnak megvan a maga szentélye, a hová a családi istenét elhelyezi és egyuttal minden családnak meg van a családi isten tiszteletére rendezett szertartások természetszerűleg hivatott vezetője, a közös ügyek intézője is: a családfő.

Ez egyben családi állam is.

A család szaporodásával egész csoportok keletkeznek s több ily csoport vagy egygyé olvad, vagy önmagában mindenik tovább fejlődik, a míg végre törzsekként jelentkeznek.¹

Nem kísérhetem nyomon a fejlődés további változatait, de jól meg kell jegyezzük, hogy a vallási és polgári szervezkedés együttesen, egymásba olvadva a theocraticus államformában jut a legtökéletesebben kifejezésre.

Ekkor tehát az állam és egyház közötti viszonyról még nem beszélhetünk. De mihelyt az egyház az egységes szervezetből kiválni és önállósulni igyekszik, elkezdődik az egyház és állam közötti viszonylatok egész hosszú sorozata, míg végre szemben áll — a közbeeső fokokon való áthaladás után — a nézetünk szerint legtökéletesebb önállósulás: szabad egyház szabad államban.

Hogy azonban bármely állam és az államban a létező vallások a fejlődés fokán eddig eljussanak, ahhoz az önczélú egyház és önczélú állam között a theocraticus szervezetből fennmaradt kapcsok teljes megszűnése kívántatik meg.

Ez esetben az egyház az államban a társaságok sorában helyezkedik el, bár természeténél fogva a társaságok között mindenha kiváló hely fogja megilletni. Az állam és egyház közötti mindenkori viszony a jog által szabályozva teszi minden egyes egyház közjogát.

Kétségtelenül érdekesnek tűnhetik föl tehát az utóbbi évek és hónapok eseményeire való tekintettel az a kérdés, hogy Magyarországon tulajdonképpen minő viszony is van az állam és a különböző egyházak s különösen az unitárius egyház között.

Az 1895. évi XLIII. törvénycikk 1. §-a ugyanis egyfelől a legteljesebb lelkiismereti szabadságot és a közerkölesiség kivánalmainak korlátai között gyakorolható vallásszabadságot biztosította; másfelől pedig a közvélemény hangosan követeli az

¹ L. Ahrens, Dahlmann, Mohl munkáit.

1848: XX. t.-cz. 3. §-ának végrehajtását, a nélkül azonban, hogy az ebben lefektetett elveknek összes következményeit levonná.

A magam részéről ezuttal az unitárius egyház alaptörvényére vonatkozó szemlével kívánok a jelzett cél megvalósításához járulni és örömmel szolgálna, ha az ifju generatio, az ősök példáját követve, egyházunk ügyét ez irányban szeretettel fölkarolná.¹

Csak egy kis visszapillantást kell vetnünk a multa és látni fogjuk, hogy egyházunk az önfeláldozó hivek minő munkásságán épült föl és minő módon alakult és alakúl az egyháznak szervezete.

I.

A magyar állam és az egyházak közötti viszonyra vonatkozóan legutoljára az 1895: XLIII. t.-czikk intézkedett.²

E törvényczikk teszi ma az állam és egyház közötti viszony alapját általában s így az unitárius egyház és az állam közötti viszony vizsgálatánál is csak ebből indulhatok ki.

E törvény 6. §-a így szól: „A latin-, a görög- és az örményszertartásu katholikus, az evangélikus református, az ágostai hitv. evangélikus, a görög-keleti szerb- és görögkeleti román, valamint az unitárius egyházakra és hivekre, nemkülönb az izraelitákra vonatkozó törvények és jogszabályok változatlanul fentartatnak.“

Mellözve a többi egyházakra vonatkozó törvények megjelölését, gondolatban visszaszállok a mult idők nehéz küzdelmeinek kezdetére és a rendelkezésemre álló adatok alapján

¹ Az unitárius egyház szervezeti szabályzata az egyházi törvényekben (I. füzet) egységes egészsze össze lévén állitva, ez, mint tételes jogszabály, bárkinnek is vezérfonalul szolgálhat munkálkodásánál.

Igen sok vitás kérdés vár megoldásra a egyházi vagyonjog körében.

Az unitárius egyház és egyházközségek vagyonjoga a szervezeti szabályok alapján nem ismerhető meg alaposan. Módot kell találni a vonatkozó részletes intézkedések ismertté tételére. Sajnos, pium desiderium még most is az, amit egyházunk kiváló jogirója: Mikó Lőrincz megvalósítani czélzott, megírván akkor kitünő, de már avult és csak kéziratban hátramaradt unitárius egyházjogát.

² XLIII. t.-cz. a vallás szabad gyakorlatáról. Szentestive 1895 november 22-én, kihirdetve 1905 november 26-án. Élotbe lépett az 1896 januárius 8-án. 56/896. V. K. eln. sz. alatt kibocsátott rendelet (R. T. I. 1.) szerint 1906. évben.

igyekszem megállapítani azokat a szabályokat, a melyek az unitárius egyházra vonatkoznak.

Figyelmünket azonban nem szabad hogy elkerülje az, hogy a reformatio az emberi szellem fejlődésének forradalmi nyilvánulása lévén: az események gyors egymásutánban peregtek le; és az sem, hogy a különböző vallásfelekezetek a szellemi fejlődés egyes fokainak tekinthetők.

Luthernek 1517 october 31-én a wittenbergi vártemplom ajtajára kifüggesztett 95 tétele a reformatiónak megadván az első lökést, a Kalvin, Zwingli és Servét által irányított forrongó kedélyek az embereket külön csoportokba egyesítették s végre Dávid Ferencz idealis lelke és mély tudása az apostoli éretnyekben gazdag reformátort az unitárius egyház megalapításához vezérelték.

Az egyház-történet körébe eső események leírását mellőzöm s e tekintetben Kanyaró Ferencz: „Az unitáriusok Magyarországon, tekintettel az unitarismus általános történetére“ czimű művére utalok.

Az események folyamán azonban azt sem szabad szem elől téveszteniünk, hogy a mohácsi vész után Erdély Magyarországtól különvált (1540—1848) s az ekként alakult új politikai viszonyok is döntő szerepet játszanak a hit és lelkiismeret szabadság törvényes elismerésében.¹

Jóllehet Kanyaró nagybecsű művének 56. lapján tényként látjuk megállapítva, hogy kőröspeterdi Arany Tamás 1561. november havában Debreczenben nyíltan hirdetni kezdé az unitarismust s habár ez az egész Magyarországon el is volt terjedve: mégis az Erdélytől különvált Magyarországon annak országgyűlési biztosítása akkor nem történt meg.

Az egyéni szabadság s a polgári jogok utáni törekvések forradalmának időszaka kellett bekövetkezéék, a míg végre a körülmények nyomása alatt Magyarországon is az unitárius vallás az 1847/8: 20. t.-cz. által bevett vallásnak nyilvánított.²

¹ Erdély külön törvényhozása a Segesváron 1540 aug. 29.-én tartott országgyűlésen vette kezdetét.

² Lásd e törvényczikk keletkezésének részletes leírását a Keresztény Magvető XLI. évf. 3. füzet: Dr. Kiss Ernő: Az unitárius vallás törvénybe iktatása a pozsonyi országgyűlésen.

Kár, hogy e czikk nem nyúl vissza a reformatio idejére és nem öleli

Sokkal kedvezőbbek voltak a körülmények az unitárius vallásra és általában a hitujításra nézve Erdélyben.

Erdély a lelkiismeret szabadságát az egész világon legelőször igtatta törvénybe.

A reformatio kezdetén Erdélyben is a lutheránus vallás terjedt el leginkább. E vallás 1545. évben már szabad gyakorlatot vívott ki magának.

Csakhamar a Kalvin követői is megszaporodnak és az 1556 november 25.-re Kolozsvárra összehívott országgyűlésen már bonyolultabb tárgyalások folynak a vallásfelekezetek között, habár ez az országgyűlés a vallásfelekezetek ügyében határozatot nem hozott, mivel a vallásügyi kérdések a közelebbi országgyűlésre halasztattak.¹

A következő 1557. évben lutheranusok és kalvinisták küzdelme közepett a királyfi nevelője: Novicampianus Albert is a katholicismus érdekében mozgalmat támasztott s az 1557 június 1—10. napjain Tordán tartott országgyűlés elé egy terjedelmes Apológiát terjesztett, a melynek főcélja a királynénak és a királyfinak a régi hitben való megerősítése volt.

A lényeges azonban nem ez, hanem a mind nagyobb és nagyobb tért hódító kalvinismusnak a törvényes elismerése.

föl azokat az országgyűlési határozatokat, a melyek a szorosabb értelemben vett Magyarország országgyűlésén hozattak.

Nagyon érdekes ugyanis, hogy Miksa császár nem szívesen tűrte, hogy a kálvinista felekezet hívei 1566-ban a gönczi zsinaton elfogadták a genfi hitvallást és még kevésbé tűrte, hogy e mellett az *unitarismus* is, terjedni kezdett országában, mi ellen az 1567-ki debreczeni zsinat is hiába küzdött.

Az 1572 februárius 25.-re összehívott országgyűlésen pedig a rendek „egyértelműleg“ azt határozták, hogy az arianusokat, vagyis a háromságtagadókat, ha elfogatnak, könyveikkel együtt el kell égetni. (Fraknói Vilmos : M. O. Emlékek 329, 346 lap.)

Egri Lukács személyében sikerült is az unitarismus szellemét Magyarországon 1568.-ban a szádvári börtönbe zárni, de a szellem örök és háromévszáz után az 1848: XX. t.-cz. 1. §-ban újra tetet ölt.

¹ Szilágyi S.: Erd. Orszgy. Em. 55. lapján közli az 1556 nov. 25.-től decz. 7.-ig tartott országgyűlésen hozott decretumot s ebben a vallásfelekezetekről valóban nincs szó.

Ennek daczára Pray Epist. III. kötet 111. lapján Serédy levelében ez olvasható: cum de religione tractaretur, concessisset regina ad supplicationem regnicolarum, ut teneret quilibet sectam quam vellet . . .

Tordán 1557. évi június hó 1—10. napjain tartott országgyűlés — habár a lutheranusok ezen többségben voltak — a vallásszabadság elvét az új hitfelekezetre is kiterjesztette.

A római katolikus, lutheranus és kalvin hitfelekezetre vonatkozó vallásszabadság elve ekként nyert törvényes formát:

„Mindenki azt a hitet követheti, a melyet akar, a régi vagy új szertartásokkal, csak hogy az új hit követői ne bántalmazzák a régi hit követőit.“¹

Kétségtelen tény, hogy e törvényezik az unitárius egyházra nem vonatkozik.²

Kanyaró oknyomozó egyháztörténetében ugyanis kimutatja, hogy az unitarismus a magyar Genfben (Debreczenben) csak ezután tűnik fel legelőször.

Itt 1561. év november havában lép föl és kezdi hirdetni kőröspeterdi Arany Tamás az unitarismust.

Ez új hitnek honunkban Arany Tamás volt első apostola és schol másutt nem hirdette előbb elveit, mint éppen magában Debreczenben.³

¹ Szilágyi közölte eredeti szöveg így:

Et quoniam nos filiusque noster serenissimus ad instantissimam supplicationem dominorum regnicolarum elementer consensimus, ut quisque teneret eam fidem, quam vellet cum nouis et antiquis ceremonys, permittentibus in negacio fidei eorum arbitrio id fieri quod ipsis liberet, citra tamen iniuriam quorumlibet, ne noue religionis sectatores veterem professionem lacerarent aut illius sectatoribus quoquo modo iniurij, itaque domini regnicolae ob concordiam ecclesiarum conciliandam et sopiendas controuersias in doctrina euangelica subortas, decreuerunt seu nacionalem sinodum instituere, vbi presentibus pijs ministris verbi dei, et alys prestantibus viris nobilibus collaciones sincere doctrinae fiant et deo duce tollantur dissensiones et diuersitates in religione.

² Téved tehát Mikó Lőrincz, egyházunk kiváló egyházjogirója, a midőn kéziratban hátramaradt unitárius egyházjogának I. §-ában ezt tanítja:

Az unitária vallás Erdélyben a Reformatio kezdetétől fogva törvényesen bévétetett.

Ezt bizonyítja Izabella királynénak az 1557.-ben Tordán tartott országgyűlésen adott válasza ezekkel a szókkal:

Mi és a mi fiunk a hazafiaknak hathatós kérésekre kegyelmesen egyetértettünk abban, hogy minden tartsa azt a hitet, melyik nekik tetszik, minden újabb és régiebb szertartásokkal. (Az eredeti kéziratot a tulajdonos: Benczédi Gergely tanár úr lekötelező szivességéből használtam.)

³ Kanyaró F.: Az unitáriusok Magyarországon 56. lap. Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai 135. lap.

Az egyháztörténetből ismert hitviták közepett azonban mind többen és többen jutnak az egy igaz Isten megismerésére és a „XVI. század legékesebben szóló és legmerészebb magyar reformátora“ Dávid Ferencz is 1566-ban kilépett várakozó magartartásából s Tordán *1566 márczius hó 15.-én* elkészíti s a jelen-voltakkal aláírattja a megalakuló unitárius egyház első hit-cikkelyeit.¹

1566 márczius 15 a lelki szabadság örökre emlékezetes forradalmának napja Európa földén — mondja Kanyaró.

Kétségtelen tényként tehát azt állapíthatjuk meg, hogy az unitárius hit Erdélyben 1566. évben alakul tárgyi értelemben vett vallássá, a miből önként értetődően foly az is, hogy az erdélyi dieták vallásügyi határozmányai közül tételes törvényként csak azok vonatkoznak az unitárius hitvallásra, a melyek 1566 márczius hó 15.-ke után keletkeztek.²

Az 1566 márczius 15 előtt hozott szabadszellemű vallás-ügyi törvényekre a később keletkezett törvényekben történik hivatkozás, de ez nem egyéb, mint az elfogadott jogelvnek ismétlés kikerülése czéljából való megjelölése.

A Nagyszébenben 1566 november 30.-tól december 13.-ig tartott országgyűlés szintén foglalkozott egyházi jogi kérdésekkel, de csak a Tordán 1566 márczius 10—17. napjain tartott országgyűlésen hozott 10. t.-czikk szigorúságát igyekezett enyhíteni és az eddigi három felekezet (u. m. : róm. kath., ágostai ev. lutheranus és ev. református) szabad vallás-gyakorlatát biztosítani.³

¹ Kanyaró: Unitáriusok Magyarországon stb. 46. és 61. lap.

² Megjegyezni kívánom, hogy éppen az 1566 márczius 10—17. napjain tartott országgyűlés — a melynek során az unitárius hit vallássá alakult — a róm. kath. vallást követők ellen a szabad gondolkozás szellemével össze, nem egyeztethető törvényt hozott, még pedig sokak szerint Dávid Ferencz-Kanyaró szerint pedig Melius Péter indítványára.

Ez így szól:

10. §. „Végezetre, miért hogy az ur istennek jóvoltából az evangéliumnak világosságát az ő felsége birodalmában mindenütt felgerjesztötte és kívánja, hogy az hamis tudomány, és tévelygések az anya szentegyházból kitisztittassanak, egyenlő akarattal végeztetött, hogy afféle egyházi renden való személyek, kik a pápai tudománhoz és emberi szerzéshez ragaszkodtanak, és abból megtérni nem akarnak, az ő felsége birodalmából mindenönnen kiigazittassanak.“

³ 1566 Nagyszébenben november 30.-tól december 13.-ig tartott országgyűlés határozatának 17. §. A religio dolgából végeztetett volt, ez előtt is

Ez országgyűlés határozata sem vonatkozott a már létezett unitárius hitvallásra.

Az 1567. évben tartott országgyűlések vallási kérdésekkel nem foglalkoztak s így Dávid Ferencz irodalmi munkássága által igyekezett az unitárius hitvallás részére a talajt előkészíteni, — és azt terjeszteni.

Ez apostoli munkálkodás gyümölcsét már az 1568. év folyamán tartott országgyűlések meghozták.

1568 januárius 6–13. napjain Tordán tartott országgyűlés a vallás dolgában így határozott:

„Urunk ő felsége miképen ennek előtte való gyűlésibe országával, közönséggel az religió dolgától végezött, azonképen mostan és ez jelen való gyűlésbe azont erősíti, tudniillik, hogy mindön helyökön az prédikátorok az evangeliumot prédikálják, hirdessék, *kiki az ő értelme szerint* és az község, ha venni akarja, jó, ha nem penig senki kényszerítéssel ne kényszeritse az új lelke azon meg nem nyugodván, de oly predikator tarthasson, az kinek tanítása ő nekie tetszik. Ezért penig senki az superintendensök közül, se egyebek az predikatorokat meg ne bántassa, ne szidalmaztassék senki a religioért senkitől, az elébbi constitutiok szerint és nem engedtetik ez senkinek, hogy senkit fogsággal, avagy helyéből való priválással fenyőgessön *a tanításért, mert az hit istennek ajándéka, cz hallásból lészön, mely hallás istennek ígéje által vagyon.*“

E törvényhelyre vonatkoznak Kanyaró idézett munkájában foglalt következő kijelentések:

Nyilvánvaló, hogy az unitárius vallás 1568 elején nyeri az első törvényes szentesítést. (61. lap.)

egyenlő akarattal megtekintvén, hogy mindeneknek felette, minden kereszténynek isteni dolgot keljen szeme előtt viselni, hogy ezelőtt való árticulusok tartása szerint, az evangelium praedikálása, semminemű nemzet között meg ne háborittassék és az isten tisztessége, nevekedeése meg ne bántassék sőt inkább minden bálványozások és isten ellen való káromlások közülök kitisztittassanak, és megsziünjenek, most is azért ujabban végeztetett, hogy ez birodalomból minden nemzetség közül efféle bálványozások töröltessenek és az istennek ígéje szabadon hirdettessék kiváltképen pedig az oláhok között, kiknek pásztori vakok lévén, mind a szegény kösséget veszedelemre vitték.

Azokhoz, kik az igazságnak engedni nem akarnak ő felsége parancsolja, hogy György püspökkel superintendenssel az bibliából megvetélkedjenek és az igazságnak értelmire mennjenek, eltávoztassanak, vagy oláh püspök, vagy papok, a vagy kalügerek lesznek és mindenek csak az egy választott püspökhöz György superintendenshez és az ő tőle választott papokhoz hallgassanak, a kik pedig ezeket megháborittanak, penájával büntetessenek.“

A 101. lapon pedig: „A mint láttuk, 1566-ban, az unitarismus feltüntekor alkották meg a szabad igehirdetés törvényét Erdély szabadelvíü rendei.’ 1568-ban ugyanezt a törvényt a legteljesebb szabadsággal bővítették ki.

Szóval Kanyaró álláspontja ezekből kitetszőleg az, hogy az unitárius vallás 1568-ban, a fenti törvényezikk által lett bevettnek nyilvánítva.

Jakab Elek „Dávid Ferencz emléke“ cz. művében a 128. lapon csak ezt mondja: „az 1568. év igaz joggal viselheti az Unitárius hitvallás és egyház születése évének nevét.“²

Ezt kiegészítőleg a 184. lapon már így ír: „Dávid Ferencz és az unitárius főemberek szükségesnek látták, hogy vallásuk törvényessége s a többi bevettekkel egyenjogusítása alkotmányosan biztosittassék. Alig, hogy ez óhajukat kifejezték, a fejedelem nagylelküleg hajlott szavukra s 1571 januárius 6.-ra Vásárhelyre ily czélből országgyűlést hirdetett.“

E két hely összevetéséből tisztán kitetszik, hogy Jakab Elek ama nézetet vallotta, hogy az unitárius vallás a Marosvásárhelyen 1871 januárius 6—14. napjain tartott országgyűlés határozatával lett törvényesen bevettnek nyilvánítva.

Megemlítem még azt is, hogy Derzsi Károly: Unitárius tájékozó“ cz. füzetében e kérdésre nézve ezt írja: „Erdélyben az 1568. évi s azután az 1571. évi marosvásárhelyi országgyűlésen lett törvényesnek s a többi bevett vallásokkal egyenjogunak elismerve.“

Igen sokan vannak, a kik ma is a Jakab Elek által kifejtett álláspontot teszik magukévá, de én abban a meggyőződésben vagyok, hogy az unitárius vallás már 1568. évben törvényesen bevett vallásnak lett nyilvánítva.

E vitás időpontra nézve és álláspontom bizonyítására szolgáljanak a következők.

A tordai országgyűlés (1568 januárius 6—13.) fennebb idézett határozatától az 1571 januárius 6—14. napjain a Maros-

¹ Ez a Nagyszebenben 1566 november 30.-tól december 13. napjain tartott országgyűlésen hozott határozat 17. és 19. cikkelyére és nem az 1566 márczius 10—17. napjain tartott tordai országgyűlés határozatának 10. cikkelyére vonatkozik.

² A fennebb előadottakból kitetszően az unitárius hitvallás és egyház *születésének* éve 1566 és nem 1568.

vásárhelyen tartott országgyűlés határozatáig letelt idő alatt az országgyűlés a következő határozatokat hozta.

A Medgyesen 1569 februárius 2—9 napjain tartott országgyűlés határozatának 6. czikke ekként szól:

„Az religio dolgából így szólunk az minémű articulások először Szebenbe 1566 esztendőbe szent András napi gyűlésbe¹ és annak utánna tavalyi esztendőbe Thordán az vizkereszt napi gyűlésbe² végeztettek ez országbeli három nemzettől és magyarországbeli uraink atyánkfiaitól, azok éppen minden czikkélebe helyen maradjanak, kiket könyörgünk Felsőgednek, hogy kegyelmesen mindennel megtartsion.“

Ugyancsak ez évben János Zsigmond oly czélből, „hogy a hívek lelkiismerete megesenosedjék“ 1569 oct. 20.-ára összehívatta a nagyváradai disputatiót.

Dávid Ferencz e disputatiót összehívó levelében arról panasz-kodik, hogy a magyarországi papok a *törvény ellenére* üldözik az unitáriusokat.³

Eme szabadszellemtű törvények és a nagyváradai híres disputatio után Medgyesen 1570 januárius 1—6. napjain tartott országgyűlés határozatában már ezt olvassuk:

„Az mostan támadt *eretnekségek* és azok inditói megbüntetése felől felséged kegyelmes válaszát megszolgáljuk felségednek, hogy felséged legelőször megtekintvén az uristennek tisztességét és az felséged fejedelmi méltóságát, effőle káromlásokat és eretnekségeket nem szenved országában, hanem végére menvén mind authorit, mind hirdetőit meg akarja büntetni, hogy az uristennek ennél nagyobb haragja is reánk ne szálljon.“⁴

Zsilinszky e törvényezikk szigorát azzal magyarázza, hogy a házasulandó ifju fejedelemnek szerencséjét nem akarták megromtani azáltal, hogy a róla külföldön elterjedt eretnekségi hírek egy *sokféleképen* magyarázható törvény által megerősíttessenek s innen van az, hogy e törvény — ellenére annak, hogy a feje-

¹ Az 1566 november 30.-tól december 13.-ig hozott határozat 17 és 19. czikke.

² Az 1568 januárius 6—13.-án hozott határozat utolsó czikke.

³ Zsilinszky: Id. munkája 146 lap.

⁴ E határozat, nézetem szerint, az ujonnan keletkezett protestans egyházakra nézve olyszerű szigorú megszorító intézkedés, mint a katolikusokra vonatkozóan 1566 márczius 10—17 napjain hozott határozat. Ezeket a határozatokat csak a forrongó eszmék által adott körülmények teszik érthetővé.

delem unitarismusa bizonyos volt — egyenesen az unitáriusok ellen látszott irányozva lenni.¹

Ez álláspontból folyóan Zsilinszky tovább azt mondja, hogy a fejedelemnek és tanácsosainak ama terve, hogy a fejedelem Miksa királylyal békét és annak unokahugával, Albert bajor herceggel leányával házasságot kössön, nem sikerülvén, János Zsigmond most már nem tartotta szükségesnek titkolni vallásos érzelmeit s nyilván kívánta a rendektől az unitárius felekezetnek megadni a szabad vallásgyakorlatot.²

Igy jött volna létre — előzetes egyházi vita után — a Marosvásárhelyen 1571 januárius 6—14.-én tartott országgyűlés határozatának a *vallásról* szóló része, a mely így szól:

„Felsőleges kegyelmes urunk, megértettük a felséged kegyelmes izenetit és propositioit, kikben felséged az isten igének predicalását és a mi hazánkknak szükségét előnkbe számlálja, hogy felséged ilyen kegyelmes gondot visel mi reánk, azt mi felségednek alázatos és hű szolgálatunkkal örökké megigyekezzük szolgálni.

Miért, hogy Krisztus urunk parancsolja, hogy előszer az isten országát és annak igazságát keressük az isten igéjének praedicalása és hallgatása felől végeztetett, hogy a mint ennek előtte is felséged országaival elvégezte, hogy az Isten igéje mindenütt szabadon praedicaltassék, az confessióért senki meg ne bántassék, se praedikátor, se hallgatók, de ha valamely minister criminalis excessusba találtatik, azt a superintendens megítélhesse, minden functiójától privalhassa, azután ez országból kiöztetessék.“

E törvényhelyre utalva, állítják Jakab Elek, Zsilinszky és mások azt, hogy az unitárius vallás csak ezzel lett bevettnek nyilvánítva.

Én pedig a Tordán 1568-ban hozott törvényre hivatkozva vitatom, hogy az unitárius vallás már az akkor hozott s már idézett törvény szerint bevettnek lett nyilvánítva.

Az idézett törvényhelyeket olvasva, azt hiszem, mindenkinek föltűnik, hogy azokban sem a lutheránus, sem a református, sem az unitárius elnevezés kifejezetten elő nem fordul.

Ezt én nagyon természetesnek találom.

Azt kell tehát vizsgáljuk, hogy Blandrata és Dávid Ferencz

¹ Zsilinszky id. munk. 149. lap.

² Zsilinszky id. munk. 150. lap.

befolyása mely időben érleli meg a fejedelemben azt a tudatot, hogy az unitárius vallást fejedelmi személyének hitvallásává tegye.

Kanyaró szerint a debreczeni zsinat óta (1567 II. 24—26.) a fejedelem maga is pártállást foglal s az *unitarismust* törekszik diadalra juttatni; országos törvény által szentesíti a szabad igehirdetést, a mi ez időket tekintve, egy az *unitarismus bevételevel*. (70. lap.)¹

A Tordán 1568-ban hozott törvény keletkezésének ismeretéseként pedig Zsilinszky idézett művében azt olvassuk, hogy a fejedelem magatartásából világos volt, hogy udvari papjának, Dávid Ferencznek befolyása alá jutott; valamint nem volt titok az sem, hogy ez országgyűlésen már az új felekezetnek egyengette az útját.

Az országgyűlés határozatára vonatkozóan pedig azt jegyzi meg, hogy „*az országgyűlés oly végzést hozott, mely lehetővé tette, hogy a reformált lelkészek szabadon terjeszthessék, ha akarják, még az unitárius vallást is*“. (140. lap.)

Figyelembe véve ezeket és az 1568. évi törvény szövegét az 1571. évi törvény szövegével összehasonlítva, azt kell kétségtelen igazsággként hirdetnünk, hogy az 1568. évi sokkal fenköltebb szellemben van tartva és sokkal részletesebb, mint az utóbbi. (1571.)

Az 1568. évi törvény egész terjedelmében — akár a nyelvtani, akár a logikai magyarázat bonczkése alá véve — azt tünteti föl, hogy benne jogalapító tények törvényes elismeréséről van szó, míg az 1871. évi törvény szerzett jogok biztosításáról intézkedik.

Az országgyűlés ama tényekkel állott szemben, hogy a predikátorok az evangéliumot egyfelől a római kath. egyház canonjai szerint, de másfelől a Luther, Kálvin és Dávid Ferencz értelmezése szerint tanítják.

A reformátorok működését oly eredmény jutalmazta, a mely az apostolok önmegtágadó munkálkodására buzdította őket.

Korszellem volt akkor a lenyűgözött gondolatot és a korlátok közé szorított vizsgálódást szabaddá tenni.

¹ Keresztény Magvető. XXXIV. évf. 5. füzet: Mikor lett János Zsigmond unitáriussá? cz. cikkben Kanyaró ezt mondja: „A körülmények egybevetéséből már több évvel ezelőt bizonyosnak látszott előttem, hogy János Zsigmond már 1567 derekán az unitáriusok párjára állott“. Lásd az érdekes cikket egyebekben ott.

E czél megvalósulásaként jelentkeztek az új hitfelekezetek s ezek között 1566-tól az unitárius hitfelekezet is.

Az akkor létezett állapotot igtatta törvénybe a legszabadabb szellemű törvényhozó testület, a midőn rendeli, hogy „az predikátorok az evangéliumot predikálják, hirdessék, kiki az ő értelme szerint“ és „a község oly predikátort tarthasson, az kinek tanítása ő nekie tetszik“, mert „a hit Istennek ajándéka, ez hallásból lészön, mely hallás Istennek igéje által van“.¹

Szóval a már „bevett“ lutheránus és ev. református vallás mellett a Dávid Ferencz értelmezése szerint hívők vallása is bevettnek nyilvánított.

E határozatoknak olyszerű indokolását, a minővel a később hozott törvényeknél találkozunk, itt hiába keressük. A néplélekben, a korszellem kívánalmaiban kell a törvény igazán helyes indokát keresnünk.

Borsos Sebestyén krónikájában az e korbéli vallásos állapotokat a közvetlen szemlélő éles megfigyelő tehetségével jellemzi, ezt irván:

„Hallottál volna ekkor egész Erdélyben mindenfelé, falun és városon, a köznépnél is nagy disputatiót, étel és ital közben, estve, reggel, éjjel és nappal, közbeszédben és predikáló székről, sőt káromlásokat és mód nélkül való kárpálásokat a két religión levők között.

A tudatlan nép nem is tudta mit véljen, mert mind a két vallás, u. m. a Calviniana és Ariana igen keltette magát.

De mivel a király ez utóbbit fogadta magának, majdnem mind az ország arra hajolt volt, ama mondás szerint:²

Mobile mutatur semper cum Principe vulgus.

*Regis ad exemplum totus componitur orbis.*³

Az 1568. évi t.-cz. megerősítése első ízben nem is az 1571. évi, hanem már a medgyesi 1569. évi országgyűlésen történt a

¹ Ezt a gondolatot az 1895. évi 48. t.-cz. 1. §-a ekként fejezi ki: Mindenki szabadon követhet bármely hitet vagy vallást és azt az ország törvényeinek, valamint a közerkölesiség kívánalmainak korlátai között külsőképen is kifejezheti és gyakorolhatja.

² Gr. Mikó Imre: Erd. Tört. Adatok I. 27., 28. lap.

³ A nép ingadozó, mindig fejedelme után megy,

A koronás főhöz szabja magát a világ.

már fönnebb idézett törvényhely szerint, még pedig a körülményekből következtetve éppen Dávid Ferencz sürgetésére.¹

Az 1571. évi törvényt sem tekintem másnak, mint az 1568. évi törvényben nyert jogok újból biztosításának.

A jogok biztonságban és épségben tartása az akkori viszonyok között az esélyektől függvén, nem kell az egyes törvények magyarázatát távoleső okokban keresni és a kézen fekvő magyarázó tényeket kell nagyobb figyelemre méltatni.

Ha ugyanis az 1570. évi már idézett törvény éle, akárminő okból, az unitárius vallás ellen irányult, csak természetesnek találok, ha az egyház megalapítója a legközelebbi alkalmat megragadja és a veszélyeztetett vallás biztosítására országgyűlési határozatot provokál.

Ebben látom az 1571. évi t.-cikknek okmányszerűleg be nem bizonyítható, de lélektanilag nagyon is megokolt keletkezését.

Sőt az e t.-cikk keletkezésére vonatkozó különböző tudósítások² sem látszanak valószínűtleneknek előttem, csupán a tudósítók egyéni megfigyelésében és az események más és más fölfogásában találok a minden egyes esetenél szükségszerűen előforduló eltéréseket.

Hogy a fejedelem exponáltabb magatartását a czélba vett házasság nem sikerültével indokolhatni, magam sem tagadom, de a csupán csak ezzel való indokolást el nem fogadom.

Az unitáriusok ujjongása pedig a támadók fölött szerzett győzelem természetszerű jelenségeként jelentkezik.³

Végül nem szabad szem elől tévesztenünk azt a még ma is létező fölfogást sem, hogy a római katolikus egyházzal szemben a protestántizmus általában az eretnekséget jelentette. Az eszmék forrongása közepett a reformatio oly gyorsan dobta fölszínre a különböző eszméket, elveket és oly sokféle árnyalattal jelentkeznek az elfoglalt és hirdetett álláspontok, hogy egyelőre nem is lehetett nevén nevezni az újszülöttet.

¹ Ugyanigy Kanyaró: id. munkája 79. lap, 1. jegyzet.

² Forgách Ferencz, Schasaeus. L. Zsilinszky: id. munkájának 151. l.

³ Figyeljük csak meg a XX. század törvényhozó testületét, a midőn egyes események a kedélyeket fölzavarják és a szenvedélyek kitörnek! Ha tárgyilagosaak vagyunk, a XVI. század törvényhozó testületét mindjárt más mértékkel mérjük és az országgyűlési határozatok nyelvtanilag jelentkező ellentmondásának indokát a néplélek forrongó változásaiban megtaláljuk.

Az eszmék még annyira sajátját tették azok hirdetőinek, hogy valójában a nevek voltak a fogalmak. Luther, Melius, Dávid Ferencz.

A mit a Luthert követők nyertek, az a lutheránusokat illette; azt, a mit a Meliust követők ki tudtak eszközölni, a magyar vallás hívői, a sacramentariusok, a calvinisták mondhatták magukénak és a mit Dávid Ferencz, mint unitárius, hirdetett, indítványozott, azt a Tordán 1566 márc. 15.-én megalapított unitárius hitvallás és egyház nevében tette és a mit az országgyűlés az ő indítványára határozott: az unitárius egyházat illetően határozta.¹

II.

A János Zsigmond halála (1571 márc. 14.) utáni időben is még hosszú időn át majdnem mindenik országgyűlés foglalkozott a religióval.

Itt még csak a Medgyesen 1576 jan. 28.-án tartott országgyűlés határozatának reánk vonatkozó részét közlöm:

„Továbbá könyörgöttek azok az atyánkfiai, kik *Dávid Ferencz vallásán* vagynak, hogy Dávid Ferencz superintendensek légyen és ha ő meghal, vagy pedig betegségek vagy mi egyéb okból mutalni kelletnék, mutalhassák és mást substitualhassanak, eadem autoritate, csakhogy az religio dolgában semmit ne innovalhasson, hanem az miben találtatott, azon állapotban maradjon“.

Az itt hivatkozott, valamint a többi vonatkozó országgyűlési határozatokon alapul az App. Const. I. rész 1. czimének II. articulusa, a melyre a vallásszabadság tekintetében általában szokás hivatkozni.² Ide is igtatom:

¹ Érdekes bizonyítéknak tekintem az 1576. évben jan. 28.-án Medgyesen tartott országgyűlésen hozott határozatot, a melyben az unitáriusok egyenesen „Dávid Ferencz vallásán“ levőknek neveztetnek.

² Az országgyűlési határozatok egy része a zürzavaros időben elveszvéen, a megmaradtakhoz pedig nagyon nehezen lehetvén hozzájutni, szükségesnek mutatkozott, hogy egy oly törvénykönyv szerkesztessék, a mely a jogélet minden ágában alkalmazandó törvényeket felöleli.

A határozatok összegyűjtését már I. Rákóczi György elrendelte volt, azonban a törvénykönyv mégis csak fia: II. Rákóczi György alatt jött létre, a ki a gyulafehérvári 1652. évi országgyűlés 11. cikkelyének határozata alapján keresdi Bethlen János tordamegyei főispán elnöklele alatt kiküldött

I. A. Igen helyes és követésre méltó cselekedetei volt eleitől fogva ez hazának, hogy a közönséges jóról akarván concludálni, országos gyűlésekben mindeneknek előtte az Istennek tiszteletire nézendő dolgokon kezdték el elmélkedéseket. Most is ezért illendőnek ítéltetett, hogy minden egyéb világi dolgoknak igazgatási előtt azon isteni tiszteletről való végzések praemittáltassanak.

II. A. A négy recepta religiók az országnak ezen meg-
egyezett közönséges végzései szerint, ennek utánna is in per-
petuum pro receptis a) tartassanak, boldog emlékezetű eleink-
nek dicséretes példájok szerint, holott az hazának közönséges
megmaradása is azt kívánja, hasonlóképen az ország constitútiói
és néhány rendben lött uniók is. Ezen négy recepta, u. m.:
Evangelica reformata (vulgo Calviniana), Lutherana sive Augus-
tana, Romano-Catholica, Unitária vel Antitrinitária religióknak
szabados exercitiumok in locis juxta constitutiones regni solitis,
b) ezután is megengedtések.¹

Mikó Lőrincz az unitárius egyház jogait biztosító törvény-
helyekként megjelöli még:

a) az Appr. Const. III. rész, első czim I. articulását, mely
arról szól, hogy „az ország statusai minemű módok és conditíók
alatt való uniót celebráltanak légyen egymás között az 1613.,
1630. és 1649. esztendőkből“;

b) az Appr. Const. II. rész, 1. czim I—VII. articulussait,
továbbá a Comp. Const. II. rész, 1. czim I—V. articulussait, a
melyek a koronázási hitleveleket (conditiones) és eskümintákat
tartalmazzák;²

c) a függő-pecsétes leveleket (diploma) és császári rescrip-
tumokat;

d) „az unitárius vallás újabban is megerősített szabadsá-
gáról és jussairól“ szólva, az 1. §-ban közli II. Józsefnek 1787
jan. 9.-ről kelt decretumát; 2. §-ban: II. Ferencz császárnak 1812
márc. 28.-án kelt decretumát; 3. §-ban: az 1791. évi 53. dietalis
czikkelyt; 4. §-ban: az 1791. évi 55.-ik; 5. §-ban: az 1791. évi
56.-ik és a 6. §-ban: az 1791. évi 58.-ik dietalis czikkelyt.³

12 tagu bizottság munkálatát ily czim alatt: „Approbatæ constitutiones regni
Transsylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum“ megerősítette s 1653.
évi márczius hó 15. napján kiadta.

¹ a): Örök időkre bevettekül; b): az ország határozatai értelmében
szokásos helyeken való gyakorlása.

² Ezek részben hatályon kívül helyezve, részben módosítva az 1744.
évi I—VI. czikkelyei által.

³ Ezeket lásd: Márkus Dezső: Magyar törvénytár. Erdély.

Ezek a már közölt törvényhelyekben lefektetett jogok további biztosítását tárgyzván, szöveg szerinti közlésüket ezúttal mellőzhetőnek tartom.

Magyarország és Erdély egyesítéséről szóló pozsonyi országgyűlési határozat, mint VII. t.-cikk, 1848 ápr. 11.-én már szentesítve lévén, az erdélyi országgyűlés 1848 ápr. 29.-én, az országgyűlés megnyitásának napján, már tényekkel állott szemben.

A pozsonyi országgyűlés „a vallás dolgában“ is határozott.

Az 1848. évi XX. t.-cz. rendeli:

„1. §. Az unitária vallás törvényesen bevett vallásnak nyilvánítottatik.

2. §. E hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetekre nézve, különbség nélkül, tökéletes egyenlőség és viszonyosság állapítottatik meg“.

Az uniót az erdélyi országgyűlés is az I. törvénycikkben kimondván, ennek következtében az erdélyi országgyűlés határozatai közül a III., VI—XI. törvénycikk, minthogy az ezek által szabályozott kérdések a pozsonyi országgyűlésen elintézt nyertek, nem is lettek szentesítve.

Az erdélyi országgyűlés határozatának IX. cikkelye „a bevett vallások teljes jogegyenlőségéről“ tehát nem bir törvényerővel.¹

A most jelzett rendelkezések kétséget kizárván, hézagosaak voltak a magyarországi és erdélyi egyházak közötti viszonyra való vonatkozásban, de a „Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról“ szóló 1868. évi XLIII. t.-cz. e hiányt pótolta, a mint következik:

14. §. „Erdély mindazon törvényei, melyek az erdélyi területen és a korábban úgynevezett magyarországi részekben a bevett vallásfelekezetek, egyházak és egyházi hatóságok vallás-

¹ Ez így szólott volna: 1. §. E hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetek (melyek közé a nem egyesült görög szertartásuak is értetnek), nemzetkülönbség nélkül teljes és tökéletes jogegyenlőséggel bírnak mind vallásgyakorlási, mind vegyesházassági, mind politikai igények tekintetében.

A két törvénysszöveg közötti különbség abban leli magyarázatát, hogy *Erdélyben* a görög nem egyesült vallás tulajdonképen nem volt „recepta religio“; ellenben Magyarországon az 1791. évi LX. t.-cz. azzá tette, de Magyarországon viszont az unitárius vallás nem volt recepta religio s ezért kellett előre az 1848. évi XX. t.-cz. 1. §-a szerint bevettnek nyilvánítani.

gyakorlati s önkormányzati szabadságát, jogegyenlőségét, egymás közötti viszonyait s illetőleg hatáskörét biztosítják, nem csak sértetlenül föntartatnak, hanem egyszersmind a görög- és örménykatholikus és a keleti görög szertartásu egyházakra is kiterjesztetnek“.

Az unitárius egyházra vonatkozó törvények is tehát sértetlenül föntartatván, kétségtelen, hogy az 1848. évi XX. t.-cz. 1. §-ának folyományaként — a mint a gyakorlat is mutatja — az unitárius egyház Magyarország egész területén élvezi önkormányzati szabadságát és a többi bevett vallásokkal való jogegyenlőségét.

Az önkormányzat terjedelme tekintetében az egyházak között nagy eltérések mutatkoznak.

Az önkormányzat a multban abban a mérvben volt megszorítva, a mily mérvben az egyház állami támogatásban részesült.

Az unitárius egyház legszabadabb és legtágabbkörű önkormányzata hosszú századok keserves szenvedésének és nélkülözéseinek az ellenértéke.

Téves tehát közjogászaink amaz általános tanítása, hogy az unitárius egyház jogállása az állammal szemben ugyanaz, mint a más két protestáns egyházé.

A tény az, hogy az unitárius egyházzal a törvényhozás mindig úgy bánt el, mint a testvér protestáns egyházakkal, de az unitárius egyház jogállását az állammal szemben törvényhozásilag nem szabályozta.

Igy fejlődhetett ki az unitárius egyház százados gyakorlata által a legteljesebb önkormányzat és százados gyakorlaton alapuló önkormányzati jogánál fogva van oly jogok birtokában, a mely jogok a többi protestáns egyházakat nem illetik meg, vagy legalább is nem oly mérvben, mint az unitárius egyházat.

Ezeknek a különbségeknek a tisztázása és a közös jogszabályoknak az összeállítása által lehetne az unitárius egyház és a magyar állam közötti jogviszonyt szemlélhetővé tenni.

Ez lenne az unitárius egyház közjogának a gerince.¹

¹ Megjegyzem, hogy a Keresztény Magvető III. kötetének 269. lapján: Az Erdélyben létező keresztény vallások jogai, összeállítva a hazai törvények alapján cz. alatt van egy közlemény, de minden kritikai földolgozás nélkül. A szerző nincs jelezve, de a legnagyobb valószínűség szerint Mikó Lőrinc unitárius egyházjog-írónk.

Ezek után befejezésül foglalkoznom kellene ama legactualisabb kérdéssel is, hogy az 1848. évi XX. t.-cz. végrehajtása tekintetében mi lehetne az unitárius egyház jogilag indokolt álláspontja, azonban ez czikkem keretén kívül esik.

Mindemellett is nem zárkozhatom el annak a megjegyzésétől, hogy a szabad eszmék korszakának egyik legértékesebb alkotása oly későn jutott az életbeléptetés, a megvalósulás stádiumába, hogy az elröpült félszázév által érlelt újabb eszmék szinte kizárják az 1848. évi XX. t.-cz. teljes életbeléptetésének a jogosultságát.

Az 1895. évi 43. t.-cz. megalkotása még kirivóbbá tette azt az ellentétet, a mely magában a törvényben van.

A modern állam föladatai közé ugyanis a vallás közvetlen gondozása nem tartozik. E tekintetben Franciaország a continens államainak példát szolgáltatott.

Az egyházat a lelki élet gondozására szorította és állami föladattá tette azt, a mit az állami czél érdekében üdvösnek tart.

Bizonyos ellenmondást látok tehát abban, hogy a hitfelekezetek állami subventiót követelnek oly szükségletek fedezésére, a melyek tisztán egyházi czélt vannak hivatva szolgálni.

Az 1848. évi XX. t.-cz. 3. §-a akkor vivmány volt; ma annak a végrehajtása elvileg visszaesést jelent.

Az egyedüli helyes megoldás tehát csak az volna, ha a legteljesebb vallásszabadság további biztosítása mellett, megfelelő rendezés után, az egyház és állam szétválása törvényileg kimondatnék.

Az 1848. évi XX. t.-cz. 3. § a és az 1895. évi XLIII. t.-cz. azt az elvet: „szabad egyház szabad államban“ megközelíteni igyekeztek, de ennek határozottan útjában állandó annak a megvalósítása, hogy „minden bevett vallásfelkezetek egyházi szükségelt közálladalmi költségek által fedeztessenek“.

A természet törvényei ugrást nem ismernek; a jog fejlődésében sem szabad ugrásoknak előfordulniok és így indokoltnak látszik az 1848. évi XX. t.-cz. mielőbbi végrehajtása.

Ez is egy fejezet lesz az állam és egyház közötti viszony történeti fejlődésében, de csak azért, hogy a következő fejezet mielőbb bekövetkezhesék.

Eljön a szabad egyházak nappala Magyarországon is.

Kornis Borbála és szombatos pöre.

I. Rákóczi György uralkodásának egyik fontos részét teszi az a törekvése, hogy a szombatosokat teljesen megsemmisítse. A szombatos vallás követése addig is tiltva volt több országgyűlésen hozott törvények által (1618, 1622, 1635), de e törvényeket nem hajtották végre szigoruan. Ez az elnézés lehetővé tette, hogy a szombatosság szélesebb körben kezdett elterjedni és mind több-több hívőt nyert, még pedig nemcsak az alsóbb néposztály köréből, hanem a főrangúak közül is. Kivált azóta kezdett nagyobb mérvben elterjedni, mióta Péchy Simon — miután a politikai dolgoktól leszorított: tevékenységének másutt helyet nem találva — annak prófétája lett. Nagy tudománya, szónoki tehetsége, a bibliában, különösen az ó-testamentumban való jártassága mind alkalmassá tették őt a hitterjesztői szerepre. Működésének meg is volt a hatása, mert a szombatos vallás csakhamar kezdette „fenemódjára az egész Udvarhelyszéket inficiálni“. A bevett vallásfekezetek megijedtek; a reformátusok pedig egyenesen kérték Rákóczit, hogy a szombatosság terjedésének vessen gátat.¹

Rákóczi maga is szükségét érezte ennek. Vallási és politikai okai voltak rá. Mint az „orthodoxus“ egyháznak buzgó hívője, nem nézhette tétlenül, hogy akármelyik felekezet az ő egyházának rovására hívőket szerezzen; sőt mindent elkövetett saját vallásának terjesztésére és bizony sokszor az erőszakos eszközöktől sem riadott vissza. A vallásos tolerancia még ma sem általános kincse az egész emberiségnek; annál kevésbé volt az Rákóczi idejében. Nagyon helytelenül cselekednének tehát, ha azokat az üldözéseket, a melyeket Erdélyben uralkodása alatt a többi felekezetek szenvedtek, egészen a Rákóczi számlájára írónók. Hogy az uralkodó vallás elnyomja, üldözze a többit, az a kor szelleméből folyt, Rákóczi pedig e tekintetben hű fia volt korának.

Szükségesnek látta, hogy a szombatos vallást teljesen megsemmisítse, mert annak terjedése az ő egyházát is fenyegette. Vallásos okai mellett politikai okok is kényszerítették erre. Az 1633. évben portára jutottak ifj. Székely Mózes hívei, a ki ott

¹ Erdélyi Orsz. Eml. 10. k. 15. l.

az apjának adott athname erejénél fogva fejedelemséget keresett; szombatosok voltak.¹ Rákóczi a szombatos vallással együtt a Székely Mózes pártját is megakartá semmisíteni. Célját el is érte.

Már 1636-ban megakartá kezdeni a szombatos perek tárgyalását, de Bethlen István támadása miatt nem tehetta. El kellett halasztani; az 1638 július 1.-én és november 1.-én Désen tartott „terminus“-okon tárgyalták csak le azokat.

A szombatos perek között egyike volt a legnevezetesebbeknek szentbenedeki Paczolay Péterné, Kornis Borbála elleni per, a mely a vádlott elítélésével végződött. E pert akarom itt tárgyalni, de szükségesnek tartom kissé Kornis Borbála élet-történetét ismertetni.

Kornis Borbála a homoródszentpáli Kornis-családból származott, a mely család a XVI. százévben és a XVII.-ikben nemcsak a Székelyföldön, hanem egész Erdélyben a legnagyobb tiszteletnek örvendett. Több tagja játszott kiváló szerepet a közügyek terén. Különösen Kornis Farkas emelkedett honfi ére-nyekben, vallásosságban és családjáért való áldozatkészségben kortársai fölé. Habár erre adatunk nincsen is, de valószínűnek tartjuk, hogy az elsők közé tartozott, a kik az unitarismust felvették testvérével, Mihálylyal együtt.²

Az unitarismus Udvarhelyszékben a két Homoród vidékén a Kornisok aegise alatt terjedett el. A XVI. évszáz kitünő költője és unitárius theologusa, Bogáthi Fazekas Miklós egy időben szintén Homoródszentpálon tartózkodott, mint Kornis Farkas udvari papja.

A két testvér közül Mihály 1582-ben halt el gyermek-telenül, míg Farkast, kinek több gyereke volt, 1600-ban a miriszlói esatából menekülő Mihály vajda ölette meg. Neje volt bethleni Bethlen Krisztina, a ki sok évvel túlélte férjét, egyetlen életben maradott fiánál, Ferencznél tartózkodva,³ a ki nemesak az apja, hanem nagybátyja Marosszéken levő birtokait is örökölte.

¹ Mivel a szombatosok magukat nyíltan unitáriusoknak mondták s mivel követőik között sokan unitáriusok voltak azelőtt: történetíróink azok közül is sokakat szombatosoknak mondanak, a kik pedig unitáriusok voltak. Szilágyi Székely Mózes is szombatosnak nevezi (Erd. Orsz. Eml. 10. k. 16. l.), pedig unitárius volt.

² Egyed Ferencz a homoródszentpáli unitárius egyházközség történetében (Ker. Magv. XV. k. 249. l.) azt írja, hogy Szentpálon az unitárius vallás alapját Kornis Miklós, a Farkas apja vetette meg. Ez tévedés, mert K. Miklósról utolsó adatunk 1556-ból van; valószínű, hogy abban az évben halt el, tehát ő még nem lehetett unitárius.

³ Kornis Farkasné Bethlen Krisztina szintén egyike volt a régi nagy asszonyoknak, a kiket sem a sors kegye el nem vakit, sem a csapások nem törnek meg teljesen. Volt alkalma élvezni a sors kedvezését, de még több volt az ellenkezőre. Mint egy általánosan tisztelt férfinak neje és 12 gyermek az anyja, bizonyára volt része a boldogságban, de volt a keservben is. Ha büszke volt arra, hogy veje (Székely Mózes) a fejedelmi trónra jutott, e büszkeségét nemsokára vejének és három fiának halálával siratta meg.

Kornis Farkas fiának, Ferencznek nejétől kápolnai Bornemissza Judittól született kisebbik leánya volt Borbála, értekezésünk tárgya. Kornis Ferencznek sok jó, de sok rossz tulajdonsága is volt, a miért sok kellemetlensége is akadt. Hazájához, egyházához és családjához való ragaszkodását apjától örökölte, de volt benne sok erőszakosság, büszkeség és vagyonszerzési hajlam. Mindamellett részint az apjáról rámaradt nymbusznál fogva, részint mert Bethlen Gáborral rokon kötelékek fűzték össze:¹ köztiszteletnek örvendett. Sógora, Péchy Simon kérésére, ki apja és elődei érdemeire hivatkozott, az udvarhelyszékiek 1610-ben, tehát még fiatal korában főkirálybírájuknak választották. A fejedelem pedig többször alkalmazá kisebb küldetésekre és végül a romladozó udvarhelyi várat is zálogba adta neki. Kornis a várat teljesen kijavíttatta, úgy, hogy ez érdemeért Bethlen Gábor annyira halás volt, hogy 1625 elején bekövetkezett halálakor özvegyének és két leányának „az kapu felé való szeglet alsó rend két házat, között való egy pitvarral és alattok levő pinczével együtt” szabados lakásul adta.²

Kornis Ferencz az unitárius vallás elveiben nevedett fel, apja, anyja és rokonai legnagyobbbrészt unitáriusok voltak, nem csoda tehát, ha ő maga is szilárdul ragaszkodott vallásához és annak puritán elveiben akarta nevelni leányait is.³ E tervénél azonban ott talált a legnagyobb akadályra, a hol a legkevésbé remélte: a feleségénél. Bornemissza Judit ugyanis annyiszor hallgatta Péchy Simon fejtegetéseit a szombatos vallás eszméiről, igazságáról, míg végre maga is annak lett a hive. Nem elégedett meg azonban azzal, hogy ő maga szombatos lett,

Férjét poroszlók ölték meg. Fiai (György, Miklós, János, Mihály, Gergely, Ferencz, Farkas és ismét György) közül György mint egyetemi tanuló halt meg Páduában 1593; Miklós, Mihály és Gergely a brassói csatában esnek el; a többit is mind ő temeti el, csak Ferencz élte tul. Leányaival (Anna, Katalin, Judit, Borbála) sem volt szerencsésebb. Anna, Székely Mózes neje és Borbála, Zalasdy Miklós jegyese 1603-ban haltak el Temesváron pestisben. Judit, Péchy Simonné valószínűleg pár évvel túlélte őt (1621 †). Katalint, Pethy János neje 1637-ben temették el.

¹ E rokon kötelék a következő:

Homoródszentpáli Kornis Miklós					
Katalin			Farkas		
f. szárhogyi Lázár István			Judit		
András			f. Péchy Simon		Ferencz
n. Mihálec Katalin			n. kápolnai Bornemissza Judit		
István	Druzsiánna		Margit		Samu †
	f. Bethlen Farkas		Rhédey János		Borbála
	Gábor	István	f. szentbenedeki Paczolay Péter		

² Bethlen Gábor levele 1625 április 7. Nemzeti Múzeum Rhédey Itár. (Kiadatlan.)

³ Keresztény Magvető 1875. évf. 44. 1.

titokban ugyan, mert nyíltan a törvény tiltotta és így a világ előtt unitárius volt, hanem férjét és leányait is azokká akarta tenni.

Kornis Ferencz életében azonban nem sokra ment, mert őt nem tudta szombatossá tenni, valamint nem nagyobbik leányát, Margitot sem, a ki apjának halála után két év múlva már Rhédey János neje lett. Annál nagyobb buzgalommal látott tehát hozzá, hogy kisebbik leányát, Borbálát, a ki apja halálakor még gyerek volt — csak 8—10 éves lehetett — szível-lélekkal szombatossá tegye — és ha férje életében abban a kérdésben, hogy milyen vallásuak legyenek gyerekei, engednie kellett is, sohasem tett le a reményről, hogy akaratát végre is keresztül viszi. Hogy milyen erélylyel küzdött vallásos nézetei mellett, azt mutatja Borbála keresztelésekor tanusított viselkedése.

Mikor Kornis Borbála és Samu születtek, a kik ikrek voltak, az apa és anya nem tudtak megegyezni, hogy megkereszteljék-e a gyerekeket, vagy ne? Kornis Ferencz, kit még élő öreg anyja, Bethlen Krisztina is támogatott, az unitárius vallás szertartása szerint meg akarta kereszteltetni, az újszülötteket, míg Bornemissza Judit makacsul ellenezte azt. Végre is a keresztelésnek titokban kellett megtörténnie, mert Kornis nem akarta a nyilvános kereszteléssel beteg feleségét még jobban felizgatni. Elhivatá tehát Bordostról Boldizsár papot, a ki meg is keresztelte a gyerekeket. A dolog azonban természetesen nem maradt titokban sokáig. Mikor Bornemissza Judit megtudta, hogy férje megkereszteltette a két gyereket, nagyon megharagudott. Mint anyósa megjövendölte, fél évig egy szót sem szólt az urához; a ki pedig mindenképpen kedveskedett neki, „még fogoly madarat is süttetett“, csak ne haragudjék, de a felesége azzal küldte vissza: „egy meg, ha megványoltatta a gyermekeket.“¹ Végre is Kornis Ferencz megunva a sok hiábavaló kiengesztelési kísérletet, azt mondta: „hejába zugolódol atyámfia, mert nagyobb az férfiu az asszony-embernél.“²

Ha már a keresztelés alkalmával is ilyen erős kitartással küzdött a mellett, hogy leánya szombatos legyen, képzelhetni, hogy az első izben szenvedett vereség ellenére mégsem mondott le teljesen szándékáról. Erre azonban míg az ura élt, nem sok alkalma lehetett, sőt valószínűnek tarthatjuk, hogy Kornis Ferencz a veleszületett erélynél és hitbuzgóságnál fogva mindenkor szilárdul ellentállott neje törekvéseinek. Bornemissza Judit tehát kénytelen volt hittérítői buzgalmát férje életében mérsékelni.

¹ Hogy Kornis Borbála megkeresztelése hogyan történt és ki keresztelte meg, arról azon tanuvallatások adnak felvilágosítást, a melyek 1638 július 5—6, 13, aug. 10, okt. 23, nov. 1. és 2. történtek, arról, hogy Kornis Borbála szombatos-e vagy nem. E tanuvallatások a Nemzeti Múzeumban vannak a Rhédey Itárban, a november 1. és 2. tanuvallatásokat kivéve, kiadta Komáromy András Tört. Tár 1884 évf. 546—557. ll.

² 1638 okt. 23.-án történt tanuvallatásnál a 7.-ik tanu vallomása.

Kornis Ferencz 1625-ben, legszebb férfikorában meghalt, özvegyet és két leányt hagyott maga után. Az idősebb leánya, Margit ekkor már nagy leány volt s két év múlva férjhez is ment Rhédey Jánoshoz és így kivonta magát az anyai hatalom alól, a kisebbik Borbála azonban még csak 8—10 éves gyerek lehetett, a ki tehát teljesen anyjának befolyása alá került, a ki nála akarta pótolni mindazt, a mit férje és nagyobbik leányával szemben kénytelen volt elmulasztani. Teljes szigorúsággal lépett fel, csakhogy leányából buzgó szombatost neveljen. Szigoruan eltöltötte a disznóhus evéstől, a vasárnap megünneplésétől, a szombaton való dologtól s ha tilalmát áthágta, bőjjel büntette, sőt akárhányszor meg is verte.¹ Kornis Borbála látszólag kénytelen volt engedni édes anyja parancsának, de lélekben sohasem lett szombatos. Titokban bizony nagyon sokszor megszegte anyja tilalmát, sőt arra is gondolt, hogy „kálvinistává“ legyen, édes anyja csak nehezen verhette le róla.²

E közben az idő lassanként oda telt, hogy Kornis Borbála férjhez adó leány lett. Jelentkezett is csakhamar kérő szentbenedeki Paczoly Kristóf uramnak egyetlen gyereke, Péter személyében. A szentbenedeki Paczolyak szintén unitáriusok voltak. Kristóf uram 1631 július első napjaiban Kornis Zsigmond közbenjárásával megkérte a leány kezét Gyulafehérváron fia számára és a mikor kedvező választ kapott, siettette a kézfogás megtartását.³

Az öreg Paczoly mindenképpen azon volt, hogy egyetlen fiát, „kiben mind élete s mind halála“⁴ volt, még életében megházasítsa. Mint buzgó unitárius, fiának is hasonló vallásu házas-társat keresett és talált Kornis Borbála személyében, a kit anyja „becsülettel fénylő attyának s nemzetségének vallásában és az egy igaz Istennek ismeretiben nevelt fel.“⁵ Kikérte a fejedelmi udvartól tehát fiát, a ki a fejedelelné mellett volt és nagy sürgetésre, jóllehet, Kornis Ferenczné szerette volna tovább halasztani, a kézfogót augusztus első napjaiban megtartották. Az esküvővel azonban várni kellett egy évnél tovább. Bornemissza Judit nem is sietett nagyon vele, hisz a jegyesek is még elég fiatalok voltak,⁶ annál inkább Paczoly Kristóf. A vőlegény betegsége miatt azonban az esküvőt el kellett halasztani tovább egy évnél, úgy, hogy azt csak 1632. év végén tarthatták meg.⁷

¹ Tört. Tár 1884. évf. 548. l., július 5—6. történet tanukihallgatás

² U. o. 557. l. okt. 23. történet tanukihallgatás.

³ Paczoly Kristóf és Kornis Zsigmond levelei a házasságra vonatkozólag megvannak a Nemz. Múzeumban a Rhédey ltban.

⁴ Paczoly Kristóf levele 1632 aug. 23.

⁵ U. o.

⁶ Paczoly Kristóf levele 1631 július 31.

⁷ Hogy mikor volt az esküvő, azt biztosan nem tudjuk. Paczoly Kristóf 1632 aug. 16. kéri az özvegyet, hogy tüzze ki az esküvő napját;

Az esküvő után nemsokára kitört az ellentét a vő és az anyós között, még pedig a birtokok miatt. Ebben a kérdésben különben is Bornemissza Juditnak sok pörösködése volt mind a két vejével, kiváltképen Rhédey Jánossal,¹ úgy, hogy utoljára a fejedelemnek kellett igazságot szolgáltatni. Kornis Ferenczné még 1629-ben, tehát Borbála leányának férjhezmenetele előtt, bizonyos egyezsége lépett vejével a férje jószágaira nézve, mely szerint a törvényes osztályt akkorra hagyják, mikorra a kisebbik leány is férjhez megy, addig a birtokot két felé osztva, az egyiket birja Rhédey János feleségével, Kornis Margittal, a másikat az özvegy leányával, Borbálával; ha a kisebbik leány is férjhez megy, akkor hajtják végre a két leány között az osztályt és az özvegynek kiadják a férje után őt illető részt.²

Rhédey János azonban ezt az egyezséget nem tartotta meg és a mikor Kornis Borbála férjhez ment, nem akarta az özvegynek az ő részét kiadni. Paczolay Péter sem akart ebben a tekintetben jobb lenni Rhédeynél és egy alkalommal kényszeríté Bornemissza Juditnak Erdőszentgyörgyön levő udvarbiráját, hogy az ő szolgálatába lépjen és anyósának ott levő birtokát elfoglalta. Mikor Bornemissza Judit ezért Szentgyörgyre ment, az udvarbíró Gerlai János és az ott levő Rhédey János előbb a pinczébe, majd egy szobába bezárták „és egy éjjel és egy nap erős őrizet alatt tartották s így a jószágból kitudták“. A megsértett özvegy Rákóczi György fejedelemhez fordult elégtételért, a ki Karsay István fejedelmi tanácsost és Cseffey László közpészolnokmegyei főispánt, ítélőmestert küldte ki a dolog megvizsgálására, meghagyván nekik, hogy „valami ez exponens asszonyt, mint olyan nemzetes vér fő ember relictáját, daczára Isten s az igazság és az ország törvénye szerint illeti, azt az ő jószágból, udvarházakból, mind vármegyékben s mind pedig Székelységen is exidálván, neki adassa kezébe az relicták törvénye szerint békességesen birni“, valamint a Kornis Ferencz szerzeményeiből is „igaz ráta portióját“ kiadassák vejeivel. Kijelentette a fejedelem, hogy ha a hatalmaskodást tovább üzik: „úgy akarjuk a gyámoltalan relictát megoltalmazni igazságáig másképpen is, hogy más kisebb itélettel való emberek is ipok, napok háborítására igazságtalanul ezt in exemplum ne vegyék“.

Milyen eredménnyel jártak a fejedelmi biztosok, nem tudjuk. Bornemissza Judit és vejei végre is Segesváron 1635-ben

tehát azután kellett annak történni. De már 1633 május 11.-én Paczolay házas volt, a mint ezt I. Rákóczi Györgynek egy levele mutatja. Nemz. Muzcum Rhédey Itár.

¹ E pörösködésre sok adat van a Rhédey ltban.

² 1629 márczius 2. Az osztály Homoródszentpáli István fejedelmi irnok és betfalvi Ráday János előtt történt. Nemz. Muzcum. Rhédey Itár.

³ 1634 november 11. Nemzeti Múzeum, Rhédey levéltár.

az octavás törvényszékeken egyeztek ki.¹ A kibékülés után Bornemissza Judit egy évre beteg lett² és 1636 május 26.-án déli 12 órakor meghalt;³ június 14.-én temették el.⁴

Bornemissza Judit halála csak bevezetője lett azoknak a csapásoknak, a melyek Kornis Borbálát egymásután gyorsan érték.

Rákóczi 1638-ban megkezdette a szombatos pörök tárgyalását. Ugyanekkor az unitáriusok között főnforgó viszályt is elintézték, a minek eredménye lett a „dési complanatio“ július 7.-én. Ezt megelőzőleg május 23.-án elkobozták azokat az „unitárius“ könyveket, a melyek az országgyűlés által engedélyezett confessióval ellenkeztek.⁵

A szombatos pörököt Désen 1638 július 11.-én kezdték tárgyalni, de olyan nagy volt a megidézettek száma, hogy a pöröknek egy részét az őszi novemberi terminusra halasztották, köztük a Kornis Borbála szombatos pörét is.

Az 1638 április 23.—május 26. Gyulafejeváron tartott országgyűlés 1. törvényczikkelyének határozata szerint Kornis Borbálát, mint zsidónőt törvénybe idézték.⁶ Az volt a vád ellene, hogy kovásztalan kenyérrrel élt, a Mózes törvényeiben tiltott eledelket nem ette, szombatot ünnepelte. Kornis Borbála tudta, hogy milyen veszedelem fenyegeti, azt meg akarván előzni, június 14.-én megkeresztelkedett. Keresztelő pap Szentmihályfalvi Mihály torozkói unitárius pap volt, keresztszülők Barcsay Zsigmond és felesége, a kik „mikor az szegény Allia uram temetésére“ mentek, akkor tértek be Szentbenedekre.⁷ Ezzel azonban a feje fölött levő veszedelmet nem tudta elhárítani. A fejedelem elhatározta, hogy ezt az ügyet hosszabb vizsgálat tárgyává teszi és annak bebizonyítására, vajjon Kornis Borbála szombatos-e vagy nem, tanukihallgatásokat rendelt el. Kornis Borbála, kinek védője Kénosi Gál Ferencz, Péchy Simon egyik veje volt, a maga tanuival azt akarta bebizonyítani, hogy őt még gyermekkorában megkeresztelték s ha édesanyja a zsidózó vallásban nevelte is föl, de anyja halála után azt a vallást elhagyta, az unitárius vallás szerint élt és június 14.-én ismét megkeresztelkedett.

¹ Nemzeti Múzeum. Rhédey levéltár.

² Kornis Margit 1636 május 25. Disznajóról írja urának, hogy „az szegény asszonyom igen elesett az betegség miatt“. Nagyon kívánja látni, kéri, a mikor meglátogatja, „hogy ha ott Fejérváratt léssen Leo doktor, avagy Gabbi, egyiket hozná el magával kgd, avagy ha el nem hozhatná is kgd magával, kérne kgd orvosságot tőlük“. „A fulladás bántja igen s az kórság hagymáz, dagadoznak az félkeze, lába is“. Nemzeti Múzeum. Rhédey levéltár.

³ Nemzeti Múzeum. Rhédey levéltár.

⁴ Keresztény Magvető 1886. évf.

⁵ Erd. Orsz. Eml. 10. k., 23. l.

⁶ Az idézés 1638 június 17.-én kelt. Tört. Tár 1884. évf. 55. l.

⁷ Tört. Tár 1884. évf. 548. és 554. l.

Az első tanuvallatást július 5.–6. tartották meg Désen. 13 tanut hallgattak ki. Vallatók voltak: Bágyi Lőrincz diák és Pribék Ferencz fejedelmi irnokok. A tanuk vallomásaiból kitűnt, hogy anyja életében szombatos vallásban nevededett ugyan (1. tanu), de az is, hogy anyja halála után az unitárius vallást tartotta, úrvacsorát vett (2., 3., 11., 12., 13. tanu) és június 14.-én ismét megkeresztelkedett (4., 5., 6., 7., 8., 9., 10. tanu).¹ Július 7.-én pedig Makkfalvi Mihály és Sámsondi Mihály a fejedelem parancsára Erdőszentgyörgyön végeztek tanukihallgatásokat. Összesen 36 tanut hallgattak ki, a kik mindnyájan azt vallották, hogy Paczolay Péterné addig, a míg az anyja élt, a szombatos vallást követte, de úgy hallották, hogy most elhagyta.² Nemsokára, pár nap mulva Désen ismét történt egy tanuvallatás ebben az ügyben. Vallató bírák voltak Makkfalvi Mihály és Ákosházi János, a vallatás július 13.-án tartatott. Úgy látszik, hogy ezekkel a tanukkal, a kiket ekkor hallgattak ki, Kornis Borbála azt akarta bizonyítani, hogy ő nem szombatos, nem követi a szombatos vallást, a mint ezt a kihallgatott tanuk, számszerint nyolezsan, mindnyájan vallották is. A tanuk között volt maga Paczolay Péter is, a ki úgy vallott, hogy a felesége többször fölvette az úrvacsorát, így 1635-ben, a mikor nagyon beteg volt.³

Az eddig foganatosított tanukihallgatásokból a következők tűntek ki: Kornis Borbála, míg az anyja élt és annak fölügyelete alatt volt, a szombatos vallást tartotta, mikor azonban férjhez ment és méginkább mikor édes anyja meghalt, elhagyta azt a vallást és visszatért az unitárius vallásra, a milyenek voltak elődei, sőt, hogy az unitárius valláshoz való tartozását inkább megpecsételje: ismét megkeresztelkedett. Ezekből pedig önként következett volna, hogy a vádlott nem bűnös és fel kell menteni. Azonban nem így történt. Úgy látszik, már előre el volt határozva, hogy Kornis Borbálát elítélik;⁴ egy erős unitárius családot akartak megsemmisíteni.

Mind a mellett mégsem merték az ítéletet mindjárt kimondani, hanem elhatározták, hogy kérdést intéznek az unitárius papok zsinatjához: vajjon Kornis Borbála a történetek után unitáriusnak tekintendő-e, vagy nem és az ügy további tárgyalását a novemberi terminusra halasztották.

¹ Tört. Tár 1884. évf. 547—549. ll.

² Tört. Tár 1884. évf. 551. l.

³ Tört. Tár 1884. évf. 550. l.

⁴ A július 7.-én kelt tanukihallgatás hátlapjára a fejedelem a következőket írta: Mivel az evocata J. (Incta = in causam attracta) az articulusban denominált terminusban az recepta religiónak valamelyikére nem convertált, sőt az damnata haeresishez adhaereal s az iudaismust profiteálja: kívánjuk az J.-t iuxta contenta decreti parta primae titulo decimo quarto *in nota perfectua infedilitatis convincaltassék*. Tört. Tár 1884. évf. 554. l.

Kornis Borbála azonban nem pihent, hanem azt is bizonyítani akarta, hogy őt kisdéd korában megkeresztelték az unitárius vallásra: míg az augusztus 10.-én Szentbenedeken történt tanukihallgatás azon irányban folyt, hogy Kornis Borbála 1638 június 14.-én ismét megkeresztelkedett, addig az október 23.-án Erdőszentgyörgyön, november 1.-én Szentrontáson (Szentháromság) és november 1.-én ismét Erdőszentgyörgyön tartott tanuvallatásoknak az volt a célja, hogy bebizonyítsák, miszerint Kornis Borbálát csecsemő korában megkeresztelték. Az október 23.-iki tanuvallatásnál tizenkét tanut hallgattak ki,¹ a november 1.-nél hatot² és a november 2.-nál hetet.³ A tanuk mindnyájan azt vallották, hogy Kornis Ferenczné nem akarta megengedni, hogy kisdédét férje megkereszteltesse, de az mégis megkereszteltette a bordosi Boldizsár pappal.

Kornis Borbála most már móltán remélhette, hogy a szombatosság vádja alól felmentik, azonban keservesen csalódott. Említettük, hogy azt határozta: megkérdik az unitárius papokat, vajjon Kornis Borbála unitáriusnak tekinthető e? Az unitáriusok, kiket már előbb megfenyegettek; kiknek könyveiket elégették; kiket a dési „complanatio“ elfogadására kényszerítettek; kiknek egyházi könyveit szigorú censura alá vették — meg voltak félemlítve és így az augusztus 11.-én Diesőszentmártonban tartott zsinaton kimondották: hogy mivel Kornis Borbála szombatos volt, mind a mellett is, hogy megkeresztelkedett, nem tartható igazi unitáriusnak. Ezt a határozatot a fejedelem Beszterczén november 2.-án erősítette meg.⁴ Ezzel a per eldőlt. Rákóczi november 8.-án hozta meg az ítéletet, mely fő és jószágvesztésre szolt; fejét 66 fíton megválthatta, de minden javait elvesztette.⁵

Elképzelhetjük, hogy e szigorú és — mondjuk ki — igazságtalan ítélet, mennyire lesujtotta a szerencsétlen fiatal asszonyt. S mintha a sors nem akarta volna ekkora csapással beérni, a következő (1639) évben újabbal sujtotta, a halál elragadta férjét, Paczolay Pétert, alig 27 éves korában.⁶

Életének további sorsa ismeretlen. Nem tudjuk mikor halt meg, de az bizonyos, hogy a halál csak megváltás volt sokat zaklatott lelkének. Gyereke nem volt.

A fejedelem pedig nemsokára megkezdte az elkobzott birtokok eladományozását. Legelőször a nejének, Lorántffy Zsuzsánnának juttatott belőlük. Neki adományozta ugyanis a kolozsmegyei Tancsot, Dódrádot, Szentandrászt, Újfalut és Szászfülpöst és a Küküllőmegyében fekvő Fületelkét és Kis-Szóllóst.

¹ Tört. Tár 1884. évf. 555. l.

² Nemzeti Múzeum. Rhédey Itár.

³ Nemzeti Múzeum. Rhédey Itár.

⁴ Erd. Orsz. Eml. 10. k. 208. l.

⁵ Erd. Orsz. Eml. 10. k. 210. l.

⁶ Az 1638 július 13.-iki tanuvallatásnál Paczolay 26 évesnek mondatik.

Ez adományozás ellen Rhédey János a maga és neje, Kornis Margit nevében 1640 május 13.-án tiltakozást jelentett be.¹ A tiltakozásnak azonban semmi eredménye nem lett, sőt Rákóczi tovább folytatta a birtokok eladományozását. Vajdaszentiváni Bodoni Istvánnak adta a tordamegyei Ligetet. Ez adományozás ellen 1643 május 2.-án borosjenői Bornemissza Pál, a fejedelem udvari lovasságának főkapitánya, a leánya, Zsuzsánna, bükkösi Kemény Boldizsárné nevében; Rhédey János a neje nevében és malomvizi Kendeffy Miklós a maga és nővére, Judit, czegei Vass György özvegye nevében szintén tiltakozást jelentettek be, mint a kik a Patócsi-család leszármazottai, már pedig az eladományozott jószág eredetileg Patócsi-birtok volt és Bornemissza Boldizsár, Kornis Borbála anyai nagyapja, nejével, Patócsi Annával kapta azt.² E tiltakozásokat ismét megújították, a mikor a fejedelem a többi birtokokat fiának, Rákóczi Zsigmondnak adta.³ Az udvarhelyszéki jószágokat és a homoródszentpáli kastélyt bűni Bethlen Jánosnak inscribálta Rákóczi 1644 szeptember 25. hétezer forintért.⁴

A tiltakozásnak eleinte kevés eredménye lett, később sem sok. Nagy részük visszakerült ugyan Kornis Margithoz, a Borbála testvéréhez, de csak keveset kapott vissza donáció útján, a legtöbbet nagy pénzen kellett kiváltani másoktól.

¹ Nemzeti Múzeum. Rhédey ltár.

² Nemzeti Múzeum. Rhédey ltár. A leszármazás a következő:

Patócsi

Anna, férje Bornemissza Boldizsár de Kápolna	
Zsuzsánna,	Judit,
f. Kendeffy Gáspár de Malomviz,	f. Kornis Ferencz de Homoródszentpál
Anna,	Judit,
f. Bornemissza Pál de Borosjenő,	f. Vass György de Czege
Zsuzsánna, férje Kemény Boldizsár de Bükkös	
Margit,	Borbála,
f. Rhédey János de Kisrede,	f. Pacsolay Péter de Szentbenedek.

³ Nemzeti Múzeum. Rhédey ltár.

⁴ Liber Regius XXXI. 103. Országos levéltár.

Egyházfőtanácsai gyűlés.

(Nov. 4—5.)

I. Bárá P. Horváth Kálmán főgondnok megnyitó beszéde.

Most, midőn 1892-ben való főgondnoki megválasztásom, tehát 14 évi főgondnoki tisztem teljesítése óta először jutott nekem a megtisztelő feladat, hogy a főtanácsai gyűlést megnyithassam: teszem azt a megihletődés és a kétség bizonyos nemével. Magam elé képzelem amaz érdemdús főgondnokok hosszú sorát, kik előttem e helyről vezették, nehéz viszonyok között, egyházunk ügyeit és kiknek köszönjük nagy részben, hogy el nem nyelt azon kornak egyházunk irányában tanusított ellenséges indulata. Előmbre jönnek képzeletemben saját családomból Petrichevich-Horváth Boldizsár, Ferencz, Miklós és Károly őseim, utóbbi nagyapám, főgondnokok és kérdem magamtól, vajjon ők, kik derekasan kivették részüket egyházunk termő talajának megszerzésében, annak megtartásában és megművelésében, — vajjon ők a megelégedés jóleső mosolyával haladnak-e el mellett, a későn jött utód mellett, biztatva engem, hogy megtettem, a családi traditiohoz híven, kötelességemet? avagy elfordulnak tőlem, ki nem követtem nyomdokukat és így nem vagyok hozzájuk méltó? Midőn e kérdést teszem magam elébe, megvallom őszintén, megnyugtató lelkiösmeretem, mert megtettem szeretett egyházam érdekében, esekély tehetségemhez képest, a mit tehettem és a készség, hogy a jövőben is megtegyem, él bennem.

De e feladatom teljesítésénél támogatásra van szükségem, melyben a méltóságos és főtisztelendő püspök úr, kedves barátom, mindig segítségemre volt és meg vagyok győződve, lesz ezután is; egy van, mit nélkülözök most és mit a jövőben sem nyerhetek már meg, az főgondnoktársam, méltóságos id. Dániel Gábor úrnak segítsége. Mi reám nézve nagyon lehangoló. Magam

előtt láttam őt jó példát mutatva: miként kell eljárni egy tisztét felfogó előjárónak, főgondnoknak. Tapintatos, modorában előkelő és méltóságos és mégis bizalomgerjesztő, a mellett az ügyekben jártas. Nagy veszteség az, hogy ő elhagy minket, midőn még sok, hasznos szolgálatot tehetett volna egyházunknak. Sajnos újból való lemondása a tárgysorozatban. A főtanács böles belátásától függ, hogy miként fogadja azt.

Midőn főgondnok id. Dániel Gáborról szólok, eszmetársulatnál fogva most Ferencz József püspökünkre is gondolok. Vele egy időben választották meg püspöknek az árkosi zsinaton 1876-ban. Ennek ép' 30 éve. Az ő érdemeit nem kívánom hosszasan méltatni, kik ösmerik újabb egyháztörténelmünket, úgy is tudják azt.

Az ő működése, jól átgondolt és létesített intézményekben fénysugárként vonul végig egyházi életünkön a mai napig. Midőn személyiségét említem, most már egy programhoz köti a köztudat, melynek tábláján az önzetlenség, egyházunk iránti áldozatkészség és a köteleességteljesítés érzebetükbe öntve jelzik, milyen kell hogy legyen egy püspök, ki nyájának lelki és anyagi javát szívéen hordja és fejleszteni tudja. Nemes jellem, nagy tehetség. Egy ősz patriarcha, annak böleseségével és jóakaratóval, kit mélyen tisztelünk és a kit szeretünk, mert a mienk és mert megérdemli.

Azt hiszem mindnyájuknak gondolatát tolmácsolom, midőn indítványozom, hogy főtanácsunk, 30 éves püspöki tiszte évfordulóján írásban üdvözlje, sajnálatát fejezvé ki a felett, hogy betegsége miatt, jelen főtanácsunkban nem vehet részt. Remélve rövid időn felépültét, biztosítsuk személye iránt érzett szeretetünkről és ragaszkodásunkról és ama hő óhajunkról, hogy még hosszú időn át láthassuk egyházunk élén.

Pénzügyi administratióink terén eljutottunk a mementóhoz, midőn jó lélekkel elmondhatjuk: Eddig és ne tovább! Midőn csak arról lehet szó, kiadásainkból mit hagyhatnák el, nemhogy még újakat rendszeresítsenék. A közalapnak az 1907-ik évre szóló betérjesztett költségvetése szomorú képét tárja előnkbe pénzügyi helyzetünknek. Mindnyájan tudjuk, hogy 1903 óta, midőn új kollégiumunkat fölépítettük, az egyházi vagyonnak ama nagy megterhelhetése miatt, mely ezzel járt, minden évre hiányt kell kimutatnunk. Most is az 1907-ik évre 31,973 K

39 fill. hiány van előírva. Miután ez így van, komolyan kell törekednünk, hogy a pénzügyi circulus vitiosus e bűvköréből, mely lekötve tart, kiemelkedhessünk. Képviselő-tanácsunk e czélból egy bizottságot küldött ki. Ez munkálatát beadta. K. tanácsunk azt magáévá téve, helyeslőleg terjeszti főtanácsunk elébe. Főtanácsunk e tervezet alapján módját leli majd, hogy egyházunk háztartásának eme visszás állapotján segítsen.

Tisztelt uraim! Egyes ember teheti, hogy annyit költsön, a mennyi neki jól esik, ha nem is futja a jövedelemből, ha ez iránt lelkiösmeretével kiegyezkedik, bár az is helytelenül cselekszik. De az egyház élete örök. Nekünk köteleességünk, hogy megtartsuk a mi van és azt lehetőleg gyarapítsuk, mert nekünk kell a jövő nemzedék számára biztositanunk a módot, az eszközöket, hogy széles kemény alapot rakva egyházunk épületének, ők folytassák, fejleszszék azt a munkát, melyet mi megkezdeztünk.

Csak most folyt le az országos ünnep, melyben II. Rákóczi Ferencz és bujdosó társainak hamvait átadták a hazai földnek. Ők a hazáért, a szabadságért szenvedtek száműzetést és távol idegen földön haltak meg. A nemzet többszörösen megnyilvánúlt közóhajának tett eleget Felséges urunk, midőn a király és nemzet közötti bizodalom újabb zálogául II. Rákóczi Ferencz és bujdosó társai hamvainak hazahozatalát elrendelni méltóztatott. A törvényjavaslat indokolása, melyet az országgyűlés egyhangulag elfogadott, így szól (1906: XX. §.):

Nagy Isten! időknek mily nagy változása, midőn Felséges urunk, egy Habsburg, nemes szive sugalatát követve, leküzdí az évszázak folyamán mesterségesen szított bizalmatlanságot, a a lovagias magyar nemzettel szemben azonosítja magát, együtt érez vele és maga siet a félreértések hosszú láncolatát egy tollvonással megsemmisíteni.

Legyen ezen magasztos léleksugalta fejedelmi tett zárköve a király és nemzet közötti örök békének, mely az egymásbani csalódást kizárja és a kölcsönös bizalmat növelve: új érat nyit meg sokat hánytatott, sanyargatott nemzetünknek a haladásra, a boldogulásra.

Vajha ezen, a nemzet és királya belső harmoniájának oly fenséges megnyilatkozása kiterjeszteni áldásos hatását a késő

századokra és az átszarmaznék az utódokra; javára az uralkodóháznak és nemzetünknek!"

A jelenben kell előkészíteni a jövőt. De a jövőt nem tudja senki. Ne jöjjön soha oly szomorú idő, midőn a kölesönös együttérzés megbomlik és évezredes alkotmányunk fenyegetve lesz, de ha jönnie kell, legyünk elkészülve a legrosszabbra is.

A miért ne pusztuljanak ki a magyar föld barázdáiból soha a honszeretet nemes csirái, annak sejtjei terjedjenek el a levegőben, melyet mindennap beszívunk, hogy így azok önkénytelenül a polgárok lelkületébe menve át, a késő nemzedékekből is válhassanak ki, szükség esetén, az önzetlen hazaszeretetlenek oly nemes alakjai, a milyenek voltak II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társai, kik képesek lesznek mindent áldozni egy eszméért!

Nem vagyunk politikai testület, de nekünk, unitáriusoknak, mint jó magyaroknak, lelkünket mélyen érinti mindaz, a mi szeretet hazánknak örömet vagy bűt okozhat. Miután fennemlített ténynyel hazánknak egy régi óhaja teljesült, indítványozom, fejezze ki főtanácsunk jegyzőkönyvében e felett érzett honfiai örömet.

Krisztus tanítványait, arra az időre, midőn már nem lesz közöttük, egymás iránti szeretetre és az egymásban való bizalomra inté.

Mi is, kik hazánk különböző pontjairól, egyházunk iránti szeretetből, ide sereglünk, legyünk egyetértők. Forraszszon össze minket egy szerető családdá, legalább e rövid időre, e gondolat, hogy ez által, míg egyfelől tanácskozásaink sima lefolyását biztosítjuk, másfelől tagjainkban a vallásos együvé tartozás érzését ápoljuk, mert ez egyházunk iránti kötelességünk. Midőn végre, méltóságos és főtisztelendő főtanács, önöket üdvözlém, hívó lélekkel kérem a nagy Istent, terjessze ki védő karjait mi felettünk és áldja meg a mi tanácskozásainkat.

Ezzel jelen főtanácsunkat megnyitom.

II. Püspöki jelentés.

Méltóságos és Főtisztelendő Egyházi Főtanács!

Midőn évi jelentésemet, mely Isten kegyelméből a 30-adik, megteendő vagyok, mindenek előtt lelkem hazafias érzelmének kívánok kifejezést adni a köz öröm felett, mely II.-dik Rákóczi

Ferencz, nagyemlékü fejedelmünk s bujdosó társai hamvainak a messze idegen földről hazaszállításával egész nemzetünk szívét megdobogtatta. Minő változása az időknek! Mily fényes bizonyítéka az erkölcsi világrendnek, s hogy van bíró a felhők felett, a kinek ha ítélete késik is, de el nem marad. Ime, a kiknek kardja hazánk jogainak és szabadságának védelmében 200 évvel ezelőtt ketté tört és a kik a zsarnok hatalomtól elítéltetve, bujdosókká lettek, most dicsőülve keltek ki sirjokból és szellemük hűségre, kitartásra, hazaszeretetre intve, buzdítva és bátorítva járvák be hazánk rónáit és bérezeit, kunyhóit és palotáit egyaránt. A drága hamvoknak Kassán történt elhelyezésével kapcsolatos ünnepélyességekre úgy a kassai polgármester, valamint az Abaujtorna megyei alispán úrtól szerencsés voltam én is meghívót kapni. Betegségem miatt azonban legnagyobb sajnálatomra sem a kassai, sem ezt megelőző napon a budapesti országos ünnepségekben nem vehettem részt, a mint óhajtottam volna. De október 28-ra elrendeltem, hogy összes diplomainkban a Rákóczi nagy emléket dicsőítő istentiszteletek s október 29-én összes iskoláinkban hasonló ezéلبől megfelelő iskolai ünnepélyek tartassanak. Vajha nemzetünk e régi vágyának, hazánk e kiváló szabadsághősei idegenben nyugvó hamvainak hazahozatala iránt a király méltányló elismerésével és becegyezésével történt megvalósulása, áldást hozólag terjedne ki hazánk és nemzetünk felett a messze századokra is.

A mint ezt annak idejében E. K. Tanácsunknak már bejelentettem, nem mulaszthatom el a Méltóságos és Főtisztelendő egyházi Főtanácsnak is bejelenteni, hogy Méltóságos id. Dániel Gábor főgondnok úrnak ez állásáról, mindnyájunk sajnálatára történt lemondásával, e ezimen a főrendiházban elfoglalt helye üresedésbe jövén, az 1885. évi VII. t.-cz. 4. §-a B), e) pontja alapján a meghívót a főrendiházba még a múlt 1905. évi október 27-ről keltezve megkaptam Ó Felségétől, apostoli Királyunktól s ehhez képest az új országgyűlésnek f. évi május hó 22-én történt megnyitásán, mint a főrendiház tagja jelen is voltam és a megalakuló ülésekben részt is vettem. Ugyan ez alkalomból gr. Apponyi Albert újonnan kinevezett vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnál tiszteletemet téve, egyházunk nevében magas állásában üdvözöltem s egyházunk iránti jóakarátát kértem.

Tekintettel egyfelől már éppen erre a körülményre, mely szerint mint a főrendiház tagja többször kell Budapestre mennem s esetleg ott több időt is kell töltenem, de tekintettel másfelől még inkább arra, hogy 51 évi szolgálatom után, a miért nem tudok elég hálát adni Istennek, kénytelen vagyok szűkebb térre szorítani munkásságomat, elég tágasnak találván különben erre a mind több gondot adó püspöki tisztet is, az E. K. Tanácstól felmentetésemet kértem a tanári működés alól,

melyet az méltányolt is. Ehez képest tanári működésemet a jelen tanévben már meg is szüntettem. Egyházunk új szervezeti törvénye szerint erre különben sem voltam kötelezve. En azonban az új szervezeti törvény után is egy pár órát fentartottam magamnak papnevelő intézetünkben, hogy ez által közvetlen befolyassak én is papnövendékeink kiképzésére. S mondhatom, hogy most sem könnyű szívvel szüntettem meg tanári működésemet, nem azért, mintha az nekem most is terhemre lett volna, hanem azért, mert tekintettel a már felhozott körülményekre, egyszer távollétem, máskor talán korommal járó gyengélkedésem miatt a legjobb akarattal sem tudnám tanári működésemet tovább is úgy folytatni, mint a hogy azt folytatni mindig kötelességemnek ismertem. Legyen azonban teljesen megnyugodva a Méltóságos és Főtisztelendő Egyházi Főtanács, hogy tanári működésem megszüntével sem fogok megszűnni főfelügyeleti jogomnál fogva se, minden lehető módot felhasználni, hogy különösen papnövendékeink intézeti életét figyelemmel kísérjem s az ők erkölcsi és szellemi fejlődésükre tőlem kitelhetőleg befolyjak.

Ezek után áttérek szorosabb értelemben vett püspöki jelentésemre.

1. Belső embereink változása a mult évi egyházi főtanács óta:

a) Lelkészeknek rendeltettek: Barabás István tordátfalvi l. Hódmezővásárhelyre, Lőfi Odön n.-ajtai l. Bölönbe, Dr. Pázsint Mihály l. jelölt Alsószentmihályfalvára, Nagy Dénes l. jelölt Alsó-Járába, Veres György l. jelölt Nagyajtára, Pálffy Ferenc lokodi l. Szabédra, Gálfi András l. jelölt Iszlóba, Fekete Domokos pipei l. Magyar-Zsákodra, Szén Mihály l. jelölt Homoród-Szentpéterre, Kókóssy Mihály polgárdi l. Tordátfalvára, Kiss Károly papnövendék Polgárdiba, Kovács István bordosi l. Pipére, Pap Gyula l. jelölt Taresafalvára.

b) Lelkész-helyettesnek Molnár Kálmán papnövendék Bordosra.

c) Kántortanítóknak: Boros Áron Hctesről Hódmezővásárhelyre, Asztalos Ferenc okleveles t.-jelölt Hetesre, Kiss Dénes, okl. tanító-jelölt Magyar-Zsákodra, Pálffy Sámuel Mezőberényből Dévaványára, Lázár Dénes Dévaványáról Mezőberénybe.

d) Kántoroknak, mint állami vagy községi iskolai tanítók a polgári községgel fennálló szerződés alapján: Nagy Árpád Ürmösre, Jobbágy Sándor Pipére, Vajda Antal Városfalvára.

e) Tanítónőknek: Szabó Margit Magyarársáron véglegesítve, Árkosy Lenke, okleveles tanítónő Bölönbe.

f) Ürességben van a lokodi lelkészi állás és Haranglábban a kántor-tanítói állás.

g) Nyugalomba léptek: Vas István h.-szentpéteri, Ürmösi Sándor taresafalvi, Demeter Lőrincz magyarzsákodi lelkész és Nagy János haranglábai kántor-tanító a.-fiai.

h) Elhaltak: Székely András, alsójárai szolgálatban levő; Szuhay János, Útő Dániel és Lőfi Aron, nyug. lelkész a.-fiai.

2. Az egyházi anyakönyvek és népesedési kimutatások szerint 1905.-ben:

A) Kereszteltetett a) fiu 1025
   b) leány 901

együtt . . . . 1926 új szülött.

238, Kevesebb 38-al, mint 1904-ben. Ezekből házasságon kívül a mi a szülöttek számának, sajnos, most is 12%-át teszi.

B) Konfirmáltatott: a) fiu 559
   b) leány 491

együtt . . . 1050 növendék.

Kevesebb 180-al, mint 1904-ben.

C) Összeeskettetett: a) tiszta unitárius 293
   b) vegyes vallásu 209

együtt . . . . 502 pár.

Kevesebb 29 párral, mint 1904-ben.

D) Eltemettetett: a) férfinemből . . . 784
   b) nőnemből . . . 746

együtt . . . 1530 halott.

Több 161-el, mint 1904-ben. A mi annál sajnosabb, mert a fennebbi adatok szerint csak a halottak száma növekedett.

E) Átállottak egyházunkba: a) férfi . 49
   b) nő . . 68 = 117

Kilépett egyházunkból: a) férfi . 35
   b) nő . . 72 = 107

E szerint csak 10 lélekkel

vagyunk e czímen előnyben.

F) A lélekszám

1905 végén volt a kimutatás szerint 73772

1904 „ „ „ „ 73187

a mi . . . 585 lélekszám

gyarapodást mutat. Tekintettel azonban a szülöttek és elhaltak közötti különbözetre, a mely az előbbieik javára 396 lelket tesz és az átállásokkal mutatkozó 10 lélek nyereségre, az adatok szerinti lélekgyarapodás csak 406-ra tehető. A különbség tehát 179, a mi mindig a hibás számításból következik. Mindazáltal mégis mintha pontosabb kezdene lenni a kimutatás.

A lelkészi szolgálatok a kimutatások szerint a házasságkötéseknél nem vétettek igénybe 1--1 esetben Korondi, Hon.-Szt.-Mártoni és Kálnoki egyházközségekben. Legyenek rajta illető lelkész afiai, a mennyiben ez meg nem történt volna, hogy ezek a házasságok, ha utólagosan is, de egyházilag is megköt-

tessenek, s lelkészeink általában ne mulasszák el a legnagyobb gondot fordítani arra, hogy hiveink a lelkészi szolgálatokat a kereszteléseknél, esketéseknél és temetéseknél mindenkor igénybe vegyék.

Ugyancsak a kimutatások szerint a házasságkötésekkel a gyermekek vallására nézve egyes vallásu házastársak között csak 1 esetben történt megegyezés és pedig a mi egyházunk javára. Ha így állana a dolog, ez elég kedvező lenne egyházunkra nézve. De az országos statisztikai kimutatásokból mást látok. Ennélfogva figyelmeztetem lelkész fiait, hogy ne csak a nyereséget, hanem a veszteséget is jegyezzék fel a kimutatásokban. Mert a betegséget titkolni rosszabb, mint orvosságot keresni, míg nem késő.

A népesedési kimutatással kapcsolatban szándékom volt számszerűleg kimutatni Amerikába és Oláhországba kivándorolt hiveinket. Ez iránt fel is hívtam lelkész fiait, hogy mindenik egyházközségünkben írják össze a kivándoroltakat. De e felhívásomnak ez ideig csak aranyos-tordai és felsőfejérvári lelkészeink tévén eleget s ennél fogva szándékomat sajnálatomra ezuttal nem valósíthatván meg, kénytelen vagyok azt a jövőre hagyni.

3. Püspöki vizsgálatot tartottam budapesti egyházközségünkben folyó évi május 25—27 napjain és torozskói egyházközségünkben június 24—26 napjain. Ezen vizsgálatokról szóló jegyzőkönyveket az E. K. Tanácsnak beadván, itt csak annyit jegyzek meg, hogy mindkét egyházközségünkben az állapotot teljesen megnyugtatónak találtam. Sőt örömmre szolgált torozskói templomunknak az egyházközség által történt kijavitása és a lelkési laknak némi kibővítése, valamint az áldozatkészség, a melyet torozskói hiveink, úgy ezen építkezésekkel felmerült költségek fedezése, valamint újabb, meg újabb alapítványok tételével hitbuzgó őseik példáját követve, mondhatni évről-évre gyakorolnak. Nemkülönben örömmel tapasztaltam, hogy mily tevékenységet fejt ki budapesti egyházközségünk minden irányban, közelebbről pedig szép háza haszonélvezetének — az építő vállalkozó esődbe jutván — lehető megváltásában, a mi $\frac{2}{3}$ -ad részben már a megvalósulás stádiumában van.

Kapcsolatban ezen püspöki vizsgálatokról tett jelentéssel, helyén látom megemlíteni martonosi egyházközségünkben tett látogatásomat is újonnan épített templomának szept. 16.-án történt felszentelési ünnepélye alkalmából. Ez ünnepélyre úgy a Gagy, mint a Nyikó völgyében lévő egyházközségeinkből hiveink oly nagy számmal jelentek meg, hogy az valóban egy kis zsinat képét mutatta. Nem is bánhatta meg senki, a ki ez ünnepélyen jelen volt, mert egy ily templom-szenteléssel járó istentisztelet mellett maga a szép és izléses templom, mely első sorban a tervelőt, Pákey Lajos fiát dicséri, de az építőmester,

Fekete Benjaminsnak is becsületére válik, mindnyájunkat meglepett s a legnagyobb gyönyörrel töltötte el keblünket. Igaz, hogy az építési költségek többbe kerültek, mint a hogy a hívek egyelőre gondolták s e miatt nem csekély adósság is terheli, de buzgóságuk és áldozatkészségük, a melyet eddig is tanusítottak templomuk építése körül, e terhet is elviselhetővé teszi, a míg attól Isten segedelmével valahogy megszabadulhatnak, a mire részben talán mi is befolyhatunk.

Meglátogattam ez alkalomból még szomszédos énlaki egyházközségünket is, a hol a hívek szintúgy, mint Martonosban a legnagyobb örömmel és szíveséggel fogadtak. Utközben körülnéztem sz.-kereszturi gymnasiumunkban is, a mely különösen most, a tanév kezdetén kitisztítva s berendezve reám a legjobb benyomást tette, annyira, hogy én addig is, a míg kiépíthetnők s míg jobban felszerelhetnők, egyáltalában nem láttam annyi hiányt, a mi miatt e tanintézetünk a maga rendeltetésének meg ne felelhetne s akár a tanárok működése meg lenne akadályozva, akár a tanulók abban, tekintettel különösen az ók viszonyaikra és igényeikre, elhelyezhetők ne lennének.

4. A báró Baldácsy-alapítvány meghatalmazottainak közgyűlése f. évi április 26.-án tartatott meg Budapesten, a melyben meghatalmazott társammal, Bedő Albert afiával, mint rendesen, ezúttal is részt vettem. Az alapítványi birtokok jövedelméből ez évre is 9000 korona osztalék állapított meg egyházkerületekként s ez évben letelvén a meghatalmazottak 3 évre szóló megbízatása, az egyházkerületek felhívtak meghatalmazottaik megválasztására és bejelentésére, a mi jelen egyh. főtanácsi gyűlésünk tárgysorozatába fel is van véve.

5. A Dávid Ferencz-alapnak kezelésem alatt álló része, mely múlt évi jelentésem szerint 4176 kor. 97 fill. volt, a f. évi június 30.-iki zárlattal 4761 kor. 32 fill. Gyarapodás 584 kor. 35 fill. A közpénztárba beadott s ott kezelt 37.375 korona 17 fillérrel ez alap tesz 42.136 kor. 49 fill.-t.

Az Ezredéves-alap, mely ugyancsak múlt évi jelentésem szerint 8787 kor. 65 fill. volt, a f. évi június 30.-iki zárlattal 9326 kor. 86 fill. Gyarapodás 539 kor. 21 fill., a miből ezúttal is 100 korona méltóságos báró Petrichevich Horváth Kálmán főgondnok úr 13.-dik százkoronás adományá.

6. Angliai és amerikai testvéreinkkel az érintkezést levelezés útján fentartottam s úgy a brit és külföldi, valamint az amerikai unitárius társulatok szivesek voltak Budapest s annak kapcsolatában lévő egyházközségeink számára a szokott segílyt ez évre is megküldeni.

Angliában jelenleg két papjelöltünk van: Raffaj Károly Oxfordban és Kis Sándor Manchesterben. A Channing House Schoolban Pákey Mártát Pünkösti Mariska váltotta fel Budapestről; Pákey Márta Pákey Lajos egyh. tanácsos afia leánya,

ki csak a napokban érkezett haza Londonból, kitünő tehetségével és szorgalmával, finom modorával s maga alkalmazkodásával úgy látszik, hogy valóságos kedvence volt az intézet igazgatónöjének, mint az egész intézetnek s általában mindazon családoknak, a hol megfordult, ezek között különösen Sharpe Emilia alapítványozó nőnek is. Erről több oldalról értesültem. De ő maga is a legkedvesebb emlékekkel jött haza.

Amerikában szintén van egy papjelöltünk, dr. György János, a ki egy évet Meadvilleben eltöltvén, a második évre E. K. Tanács engedélyével a Harvard egyetemre ment az amerikai Cambridgebe. És ha már künn maradt erre a tanévre is, módját kell találnunk, hogy a jövő szeptemberig maradjon künn Bostonban, mivel az unitárius s más szabadelvű vallásos gondolkozók Nemzetközi Tanácsa a jövő évben szeptemberben Bostonban fogja megtartani két évenként tartani szokott gyűlését, a melyen eddig mindig képviselve volt egyházunk is. De mivel ezúttal valószínűleg nem leszünk abban a helyzetben, hogy hazánkból képviselőt küldhessünk Bostonba, ez esetben György Jánost megbízhatnók egyházunk képviselőjével.

7. Végül a múlt évi egyházi főtanácsunk óta elhunyt egyházi tanácsos a.-fiai sirhantjára teszem le még a megemlékezés kegyeletös koszoruját. Ezek belső embereink közül: Szuhay János, Utó Dániel és Lőfi Aron, mindhárman már nyugalmazva volt lelkész affai; az utóbbi egyszersmind évek hosszú során át érdemes esperes is. A világiak közül: Pálffy Károly nyug. főrealiskolai tanár, Barla Domokos megyei nyug. főpénztárnok, Aradi Ferencz városi nyug. levéltárnok és Mikó Imre kir. táblai bíró, egyike legjobb és legbuzgóbb egyháztanácsosainknak, a ki E. K. Tanácsunknak, valamint II-od fokú fegyelmi bíróságunknak is kiváló lelkiismeretes tagja volt. Elvesztése annyival fájdalmasabb, mert a halál alig túl a férfikor delén ragadta ki sorainkból. Nem tartozott ugyan még egyházi tanácsos affai sorába, de megvagyok győződve, hogy egyh. Főtanácsunk összes tagjainak érületével találkozom, a mikor az oly korán elhunyt, s családi érnyeinél fogva egyházunkban is nagyra hivatott derék ifjunak, Báró Petrichevich Horvát Ferencznek, nagyjérdemű főgondnokunk egyetlen fiának sirjára is leteszem e helyen is a megemlékezés koszoruját.

Kísérje fájó részvétünk az elhunytakat. Az emlékezet viraszon sirhantjaikon.

Tisztelettel kérem a Méltóságos és Főtisztelendő egyházi Főtanácsot, méltóztassék évi jelentésemet tudomásul venni és elfogadni.

Kolozsvár, 1906. október 30.

Atyafi szolgája
Ferencz József,
 unitárius püspök.

III. Az Egyh. Képv. Tanács jelentése.

Méltóságos és Főtisztelendő E. Főtanács!

E. K. Tanácsunk egy évi munkálkodásáról tisztelettel tesszük meg jelentésünket a következőkben:

A múlt évben tartott E. Főtanács után az E. K. Tanács 12 rendes és 2 rendkívüli ülésen intézte egyházunk ügyeit. Az E. Főtanács határozatai mind végrehajtottak. A székelykereszturi takarékpénztár bukásából kifolyólag vizsgálatartásra kiküldött bizottság működésének eredményéről külön jelentésben számolunk be. A bölöni egyházközség vagyonkezelésének megvizsgálására E. K. Tanácsunkból kiküldött bizottság megjelenvén Bölönben, mindenekre kiterjeszkedő figyelemmel részletes vizsgálatot tartott. Megnyugtatóan jelenthetjük, hogy a bizottság jelentése szerint valamely nagy aggodalmat keltő jelenségek nem találtak. A meglévő bajok orvoslására E. K. Tanácsunk a szükséges intézkedéseket megtette. Az egyházi tisztviselők, a szakbizottságok, valamint középiskoláink igazgatóságai kötelességeiket buzgósággal teljesítették.

Az évi esperesi vizsgálatok az egyházkörökben megtartottak. Az esperesi vizsgálatokról felterjesztett jelentések szerint a vallás-erköletes élet, leszámítva azt, hogy vadházasságok még mindig fordulnak elő, eléggé megnyugtató. Az áldozatkészség jeleivel csaknem mindenik egyházközségben találkozunk. Az egyházkörökben az évi kegyes adományok értéke 24.321 kor. 99 fillért tesz ki. Az egyházközségek vagyonkezelésében elégséges rend és takarékoság tapasztalható.

Az egyházi épületek kellő jó karban gondozottnak. Örömmel említjük fel, hogy a martonosi egyházközség szép új templomot építtetett. A székelyudvarhelyi egyházközség temploma pedig építés alatt áll. Mindkét templom művészi tervrajzát Pákey Lajos mérnök afia készítette.

Egyházköri esperes afiai a hatóságuk alatt álló egyházkörök administrálásában általánosságban kellő buzgóságot tanúsítottak. Az ügyek elintézésénél sürgetésre csak egy pár esetben volt szükség. Lelkészeink, valamint tanító és énekvezér afiai kötelességeiket igyekeztek hűségesen teljesíteni. Az egyházközségekben elég rend és békesség van.

Sajnálattal említjük fel azonban, hogy az esperesi vizsgálati jegyzőkönyvek tanúsítása szerint hűveink közül is számosan vándoroltak ki Amerikába. A kivándorlás okát népünk otthoni nehéz megélhetési viszonyaiban találhatjuk. Sajnos, hogy a kivándorlók száma nemhogy apadna, de emelkedik. Főleg az udvarhelyi és küküllői körből távoztak el nagyobb számban. Némileg megnyugtató, hogy végleg nem telepednek

meg új hazájukban. Vallásukhoz a messze távolban is szeretettel ragaszkodnak, a mit igazol az, hogy az egy egyházközségből nagyobb számmal eltávoztak és egy helyen letelepültek, adományokat küldenek haza egyházközségünk javára. E. K. Tanácsunk felhívta lelkészeink figyelmét, hogy a népet felvilágosítva a kivándorlás veszedelmes és bizonytalan voltára, minden lehető kövessenek el a kivándorlási vágy tovább terjedésének megakadályozására.

Az egyházközségek 5 évenként egybeállítani rendelt vagyoneleltárai nem terjesztetvén be kellő időben az egyházkörökből, az egyházközségek összesített vagyón-kimutatását a jövő évben fogjuk bemutatni.

Az egyházközségek ingó vagyón állapotáról a következő jelentést van szerencsénk beterjeszteni:

I. Püspöki vizsgálat alatt álló egyházközségekben összes vagyón az 1905. év végén: 314.370 kor. 96 fill. II. A kolozsdobokai egyházkörben 8942 kor. 18 fill. III. Az aranyos-tordai egyházkörben: 203.848 kor. 69 fill. IV. A küküllői egyházkörben: 42.392 korona 45 fillér. V. A marosi egyházkörben: 117.415 korona 49 fillér. VI. A sz.-kereszturi egyházkörben: 146.251 kor. 22 fill. VII. Az udvarhelyi egyházkörben: 113.771 kor. 30 fill. VIII. A felsőfejéri egyházkörben: 16.148 kor. 98 fill. IX. A háromszéki egyházkörben: 319.977 kor., 71 fill. X. A Duna—Tiszamenti egyházkörben: 18.202 kor. 74 fill.

A vallás és közoktatásügyi miniszter úr 35.491—1906. sz. alatt 1906. évre és az 1904. évi állami költségvetés keretében megállított összeget, 36000 koronát utalt ki egyházunk részére egyházi államsegély czímen. Tudomásaink szerint az 1906. évi állami költségvetés keretében egyházunk részére ily czímen 42000 korona irányoztatott elő, azonban a 6000 korona emelkedési összeg mindez ideig nem lett kiutalva.

Az egyházi alapok gyarapítására 1905. évre is 15.800 kor. rendkívüli államsegély utaltatott ki. Ez összeg mikénti felhasználásáról külön jelentésben számolunk el. 1906. évre ily czímen nem történt utalás.

A székely-kereszturi gymnázium részére 1906. évre 11000 kor. iskola fenntartási államsegély utaltatott ki, ugyancsak a székelykereszturi gymn. részére tanszerek beszerzése czéljából 480 kor. rendkívüli államsegély adatott.

Lelkészeink kongruájába 1906. év első felében 54.728 kor. 72 fill., 1906. év második felében 54.753 kor. 22 fill., összesen 109.481 kor. 94 fill. utaltatott ki.

Segédlelkészi átalány czímen 1906. évre is 2000 korona adatott.

Tanítói jövedelem kiegészítés és évötödös korpótlékok fedezésére államsegély engedélyeztetett Lőrinczi Lenke ravai, Erdős Mihály cseketfalvi, Benedek Mihály székelykereszturi, Kiss

Dénes magyarzákodi, Nagy Ferencz és Máthé Juliska énlaki, Lázár Ferencz iklandi tanítók, illetve tanítónők részére.

Az 1905. évi főtanácsi bizottság tagjai a nyomda-alap gyarapítására 110 kor. 80 fillért adományoztak. Ez összeg az alaphoz csatolásra beutaltatott a pénztárba és a nemeslelkű adományozóknak E. K. Tanácsunk köszönetet fejezett ki.

Néhai Vécsei Sámuel egyházi tanácsos afia a kolleg. Konviktus céljára végrendeletileg 200 koronát hagyományozván, ez összeget örökösei kifizették s az beutaltatott a pénztárba a kolleg. konvikтусi alapok közt kezelésre. Egyszersmind E. K. Tanácsunk az örökösökkel szemben a haláleset felett részvétét, a hagyomány befizetéseért pedig köszönetét fejezte ki.

Dr. Kővári László kolleg. felügyelő gondnok afia és neje a tordai gymnasium javára, tanulók jutalmazására, 200 korona alapítványt tettek és fizettek be a tordai gymn. pénztárába. E. K. Tanácsunk az alapítványért meleg köszönetet fejezett ki a nemeslelkű alapítókkal szemben.

Dr. Ferencz József egyházi tanácsos afiával szemben egy szegény tanuló 1906/7. tanévi 210 korona konvikтусi díjának fedezéseért E. K. Tanácsunk köszönetét fejezte ki.

Az „Erdélyi Bank“ kolozsvári pénztintézet a papnövendékek, megjelölten Benczédi Pál papnövendék segélyezésére 100 koronát adományozott. E. K. Tanácsunk az adományért köszönetét fejezte ki.

Révész J. Márton a hévizi egyházközség javára 200 kor., Nagy Gyula homoródszentpéteri tanító afia néhai bátyja Nagy Sándor meghagyása folytán a kissolyosi egyházközség javára 500 kor., Czerják István és neje, s Czerják Ferencz és neje a gypepei egyházközség javára tettek alapítványt.

Örömminkre szolgál e helyen is felemlíteni azt a nagy áldozatkészséget, melyet hódmezővásárhelyi egyházközségünk élvezett és élvez Kovács József egyházköri és egyházközségi gondnok afia és kedves neje nemeslelkűségéből. Nagyrészen e jótékony lelkek áldozatkészségéből, az egyházközség részére Hódmezővásárhely város által ajándékozott telken felépült az új iskola, lelkészi és tanítói lakház. Közelebről pedig az egyházközség jövőjét biztosítandólag, nevezett buzgó gondnok afia közbenjárásával, az egyházközség részére 61 $\frac{1}{2}$ hold földbirtok vásároltatott, melynek vételára fedezéséhez Kovács József afia 4000 K.-val járult.

A papnövendékek segélyezésére dr. Boros György dékán afia által a lelkészektől gyűjtött adományokból E. K. Tanácsunk 6 papnövendék részére együttesen 260 korona segélyt utalt ki.

A papnövendékek egyetemi tandíjába 1906. évben 610 kor. utaltatott ki.

Dr. György János, Halmágyi János, Nagy Dénes, Veress György, Szén Mihály, Pap Gyula, Gálfi András, Kiss Sándor szakvizsgálatot tett papnövendékek felvétettek a pap-jelöltek közé.

A Murányi Farkas Sándor pályadíj a pályázat eredménytelensége folytán 1905/6. tanévben nem volt kiadható.

Raffaj Károly papjelölt tanulmányait angolországi hitrokonaink segítségével Oxfordban a Manchester Collegeban, dr. György János papjelölt amerikai hitrokonaink segítségével 1905/6. tanévben Meadvilleben s az 1906/7. tanévben a cambridgei Harvard egyetemen folytatja. — Ujabban Kiss Sándor papjelölt a Manchesteri Home missionary board nevű papnevelő intézetben nyert segélyt tanulmányai tovább folytatására. A mily örvendetes, ifjainknak külföldön való tanulhatása, segélyeztetésük örvendetesen igazolja angol és amerikai hitrokonainkkal való barátságos jó viszony fennállását is.

A kolleg. konv. kedvezmények élvezetébe 1906/7. tanévre 94 tanuló vétetett fel. A kedvezmények összes értéke 10360 kor.

A Berde Mózsza tanári jutalomdíj 1905/6. tanévre Kanyaró Ferencz főgym. tanár afiának adatott ki.

Dr. Veress Lajos egyházi tanácsos afia a kolleg. és egészségtan tanári állásáról lemondván, E. K. Tanácsunk a lemondást elfogadta s nevezett afiával szemben huzamos időn át odaadó buzgósággal folytatott hasznos munkálkodásáért elismerését és köszönetét fejezte ki. Az intézeti orvosi és egészségtan tanári állásra dr. Tompa János egyetemes orvostudor választotta meg a kolleg. igazgatóság ajánlatára.

A kollegiumhoz felügyelőknek 1906/7 tanévre Borbély István tanárjelölt és Bodoezi Sándor papnövendék alkalmaztattak.

Évötödös korpótlék utaltatott ki Kanyaró Ferencz, dr. Kiss Ernő, László Gyula főgymn. tanároknak a főgymn. számadás és Végh Mihály egyházi és püspöki titkárnak a közalap terhére.

A vallás és közoktatásügyi miniszter úr értesítése, hogy a székelykereszturi gymn. 6. és a tordai gymn. 1., 2. osztályának a nyilvánossági jogot 1905/6. tanévre megadta, örvendetesen vétetett tudomásul.

Kuncz Elek tankerületi főigazgató, mint kormány-képviselőnek középiskoláinkban tett hivatalos látogatásairól felterjesztett jegyzőkönyvek tanúsítása szerint középiskoláink feladatuknak teljesen megfelelnek, kolozsvári főgymnasiumunkban tapasztaltak felett legnagyobb megelégedését fejezte ki. Sz.-Kereszturi gymnasiumunknál is elismerte a haladást, azonban a gymnasium felépítését elodázhatatlannak jelentette ki. A tordai gymn. megnyilta felett örömét fejezte ki, az ott tapasztaltakból meggyőződött arról, hogy ez intézet hiányt pótol és fejlődésre hivatott. Úgy a kereszturi gymnasium építése ügyében, valamint a tordai gymnasiumról külön jelentést is terjesztünk a Mltsgs. és Főtiszt. Egyh. Főtanács elé.

A kisebb számadások, valamint a gazdaságok 1906. évi költségvetései megvizsgáltattak és jóváhagyattak.

A Főtiszt püspök úr 1905. évi számadásos jelentései a kezelése alatt álló Dávid Ferencz és Ezredévi emlékalapokról köszönettel vétettek tudomásul.

Megjelöltük azokat a kolozsvári pénzintézeteket és a betéti összegek nagyságát, a melyekbe és a mely összegekben egyházunk pénztőkéi elhelyezhetők.

Jogtanácsos afia a peres ügyek állásáról jelentéseit rendszeresen megtette.

A vallás és közoktatásügyi miniszter úr egyházunknak is megküldvén az alapítványokról készített miniszteri törvénytervezetet észrevételezésre, E. K. Tanácsunk a jogügyi bizottságtól bekért és beterjesztett javaslat értelmében ez ügyben elfoglalt álláspontját feliratilag közölte a miniszterrel.

A Dr. Demjén Farkas-alapot a Lőrinczy Géza, jelenben kassai főreáliskolai tanárnak adott kölesön elveszése folytán érzékeny veszteség érvén, E. K. Tanácsunk meghatározta, hogy az alapnál költségvetéssileg se irányoztassék elő semmiféle kiadás, mindaddig, míg az alap helyre nem áll.

A Kőncz Judith hagyatékához tartozó vajdahunyadi ház eladatott 1800 korona árban.

A Duna—Tiszamenti egyházkörben megüresedett egyházköri jegyzői állásra Barabás István hódmezővásárhelyi lelkésznek megválasztatása jóváhagyólag vétettek tudomásul.

Az udvarhelyi egyházkör Dávid Ferencz-segélypénztár alapszabályai, valamint a dicsőszentmártoni egyházközség dalkörének alapszabályai jóváhagyattak.

Örvendetesen említjük fel budapesti egyházközségünk életében előfordult ama örvendetes eseményt, mely szerint az egyházközségnek, előjárói odaadó buzgóságu tevékenysége folytán, sikerült az egyházközség tulajdonát tevő ház használati jogának is $\frac{2}{3}$ -ad részét megváltani. Az e végből kiállított szolgálat megszüntetési szerződést jóváhagytuk.

A belső emberi nyugdíjintézet tagjai közé felvétettek: Halmágyi János, Nagy Dénes, Gálfi András, Veress György, Szén Mihály lelkészek.

A belső emberi nyugdíjalap terhére özv. Rediger Gézáné és kiskoru árvái, valamint özv. Székely Andrásné és kiskoru árvái részére a megfelelő özvegyi nyugdíj, illetve járulék kiutaltatott és folyóvá tétetett.

A belső emberi nyugdíj-alapnál, elhalálozás folytán, beszüntettük nyugdíját: özv. Máté Aronné, özv. Koronka Antalné, Szuhay János, Útő Dániel, özv. Jakab Józsefné és Lőfi Aronnak.

Epitkezés és javításokra engedélyt adtunk: Derzsnak énekevezéri lakházra, Székelyudvarhelynek templom és toronyra, Mészkönek lelkészi lakházra, Hódmezővásárhelynek iskola, lelkészi és tanítói lakásra, Korondnak templomjavításra, Fiátfalvának énekevezéri lakházra. A bözödi egyházközség toronyfedés és templom-

javítás és a túri egyházközségnek toronyépítés és templomjavítását tudomásul vettük. A kolozsvári egyházközségben a toronyfedetés és templomjavítás munkálata folyamatban van.

Erdőeladásra engedélyt adtunk a korondi, martonosi sepsiszentkirályi, felsőrákosi, csegezi, pipei egyházközségeknek és székelykereszturi gymnáziumunknak.

Örökvásári és eserevásári szerződések jóváhagyattak: a bözödi, derzsi, homoródszentpéteri, gyepesi, hódmezővásárhelyi, diésőszentmártoni, marosjárai, székelyudvarhelyi és datki egyházközségeknek.

Fájdalmas érzéssel emlékezzünk meg arról a nagy veszteségről, mely egyházunkat Mikó Imre kir. ítélő táblabíró f. évi szept. hó 16.-án történt elhunytával érte. E. K. Tanácsunknak egyik legbuzgóbb tagja volt, egyházának és hazájának köztiszteletben részesült derék, hű fia. E. K. Tanácsunk a maga részvétét úgy jegyzőkönyvileg, mint az elhunyt családjához intézett részvétiraltban fejezte ki.

Végül tisztelettel jelentjük, hogy a tanügyek és gazdasági ügyekről külön részletes jelentéseket fogunk a Méltóságos és Főtisztelendő E. Főtanács elé terjeszteni.

Ezekben volt szerencsénk évi jelentésünket megtenni, teljes tisztelettel kérvén a Méltóságos és Főtisztelendő E. Főtanácsot, méltóztassék jelentésünket jóváhagyólag tudomásul venni.

A magyarországi Unitárius Egyház Képviselő Tanácsának Kolozsvárt 1906. évi október hó 10.-én tartott üléséből.

Ferencz József,
unitárius püspök.

Végh Mihály,
titkár.

IV. Elintézett ügyek.

Az E. Főtanács mély sajnálattal fogadta el méltsgs. id. Daniel Gábor egyh. főgondnok urnak, főgondnoki állásáról történt lemondását, s a lemondott főgondnok urat egyházunk érdekében tanúsított buzgó működésének hálás elismeréséül, egyhangulag örökös, tiszteletbeli főgondnoknak nyilvánította. Egyszermind a főgondnoki állásnak választás útján való betöltését, a jövő évben tartandó zsinati főtanácsra tűzte ki.

Hasonló sajnálattal vétetett tudomásul az E. K. Tanács előterjesztéséből a főtiszt. Püspök urnak azon kérése, melyben a papnevelő intézetben való tanítás alóli felmentését kérte. Az E. Főtanács elismerését és köszönetét fejezte ki a főtiszt Püspök urral szemben, 51 évig, odaadó buzgósággal folytatott, nagy eredményű tanári munkálkodásáért, s kérését teljesítette.

A „Tordai Egyesült Kisegítő Takarékpénztár“-nak tordai gymnasiumunk javára Nagy Balázs nevére tett 500 koronás alapítványa köszönettel fogadtatott el.

A gazdaságokról, pénztárvizsgálatokról, tordai gymnasium-ról, kántortanítók fizetés és nyugdíjrendezése ügyében, az 1905. évi főtanácsi bizottság egyes jelentéseire, a ladamos-alamori birtokba ingatlan vásárlásáról, az egyházunk részére kért államszegélyről beterveztett jelentések, jóváhagyólag vétettek tudomásul.

A székely egyleti takarékpénztár csődügyletében egyházunk kebelében elrendelt és megejtett vizsgálatról szóló jelentés tárgyalása rendjén a vizsgálóbizottságnak elismerését fejezte ki az E. Főtanács, s egyszersmind e csődügyletnél tanusított némely eljárásért rosszalását fejezte ki és a sz.-keresztúri egyházkör segélyegyletének, Dalkörnek és Simén Domokos alapoknak pénztárnokát a székely egyleti takarékpénztár csődbejutása által ért károkért anyagi felelősségre kötelezte.

A ladamos-alamori birtok „László“ tanyáján tervezett elemi népiskola felállítása fedezet hiánya miatt, ez idő szerint elhagyatott.

Az özv. Koronka Antalné, Derzsi Károly, Tóth Józsefné szül. Serester Anna hagyatéka ügyében beterveztett jelentések jóváhagyólag vétettek tudomásul.

A dr. Bedő Albert egyh. tanácsos afia által egy egyházi beszéd írására kitűzött 100 korona pályadíjat Kelemen Árpád kaali lelkész nyerte el.

Márkos Albert főgymn. r. tanár állásában véglegesített. Kanyaró Ferencz főgymn. r. tanárnak, betegség okán, ideiglenes nyugalomba menését az E. Főtanács maga részéről engedélyezte. Demeter Lőrincz lelkész végleges, Ürmösi Sándor lelkész pedig ideiglenes nyugalomba bocsájtattak.

Egyed Ferencz nyug. lelkésznek nyugdíjügyében benyújtott folyamodásai, a jogügyi bizottság véleményének kikérése végett, visszatétettek az E. K. Tanácshoz.

A székelydályai l. egyházközség a h.-szentpéteri anyagyházközséghez csatoltatott.

A különböző számadások 1905. évről és az 1907. évi költségvetések jóváhagyattak.

A belső emberi nyugdíjalapnál a lelkészek nyugdíj maximuma 1907. januárus 1-től teljes szolgálat után évi 960 kor.-ban állapított meg.

A tordai gymnasium rendszabályai, valamint az iskolai orvos kötelességeiről alkotott szabályzat végérvényesen jóváhagyattak.

A tanügyi különböző jelentések jóváhagyólag vétettek tudomásul.

A különböző segélyalapokból (egyházi államszegély, br. Baldácsy, Berde Mózsá, Dávid Ferencz, Kovács Dénes és neje Bencze Anna, Zsuki alapok) felhasználtatott csaknem 50.000 korona.

A Berde Mózsza gyümölcsészeti és méhészeti jutalomban részesültek : Göncz Károly, Biró Lajos lelkészek, József Mihály, Szentmártoni Bálint, Incezei Áron tanítók 100—100 korona és Gál Elek lelkész 50 korona jutalomban.

A halottas énekes könyv átdolgozása és kiadása iránt szükséges intézkedések megtételével az E. K. Tanács bizatott meg.

Megválasztottak az E. K. Tanács tagjai közé : dr. Ferenczy Géza ; egyházi tanácsosoknak : Pál Ferencz lelkész és Csiky Elek birtokos ; theol. dekánának : dr. Boros György ; ideigl. rendes tanároknak a kolozsvári főgymnasiumhoz : dr. Barabás Abel ; a sz.-kereszturihoz : Gálfalvi Sámuel és Nagy Lajos ; a tordaihoz : Pap Domokos és Major Sándor ; az 1907. évi főtanácsi bizottság tagjainak : Kozma Ferencz, dr. Ferenczy Géza, Kelemen Albert, Pataky László, dr. Ferencz József, Guidó Béla, Lőrinczy Dénes, Hadházy Sándor, Lőrinczy István ; a II-od foku fegyelmi bíróságba rendes tagnak választottak : Zsakó István ; a III-ad foku fegyelmi bíróságba : Br. P. Horváth Kálmán egyh. főgondnok úr elnöklete alatt rendes tagoknak egyházi részről : Csegezy László, Raffaj Domokos, Guidó Béla esperesek ; világi részről : Fekete Gábor, Benkő Mihály, Csegezy Mihály, egyh. tanácsosok ; póttagoknak egyházi részről : Kisgyörgy Sándor, Osváth Gábor esperesek ; világi részről : Ballok Károly és Székely Miklós egyh. tanácsosok ; a br. Baldácsy prot. alapítvány közgyűlési meghatalmazottai közé rendes tagoknak : Főtiszt Ferencz József és dr. Bedő Albert ; póttagnak : Gál Jenő egyh. tanácsos.

A jövő évi zsinati Főtanács tartásnak helyéül együttesen a marosi és küllői egyházakörök jelöltettek meg, idejének megállapítása az E. K. Tanácsra bizatott.

A főtanácsi gyűlés elnöklő főgondnok, báró P. Horváth Kálmán lelkes szavaival zárult be.

Felköszöntő a Berde-serleggel.¹

A kegyelet és hála által megszentelt eme diszes serleget *Berde Mózsa emlékére* ezen ünnepélyes alkalommal a tisztelet legbensőbb érzetével emelem fel, mert nekem úgy tűnik fel és úgy érzem, hogy mentől inkább távolodunk azon időtől, a midőn nemes alakját körünkben láthattuk, megdicsőült szelleme annál fényesebben, annál tiszteltebben áll lelki szemeink előtt.

Nem is kísértem meg életét minden vonatkozásban feleleveníteni, mert ezek a felköszöntők életéből csak egy-egy mozaik darabot lehetnek hivatva feltüntetni, a melyek aztán együttvéve előnkbe fogják állítani az egész embert, a szó legnemesebb, legeszményibb értelmében vett egész embert.

Én csak egy vonásra mutatok reá nemes életéből; egy vonásra, a mely áthatotta egész valóját, irányította cselekedeteit, megadta egyéni karakterét, magára vonta polgártársai figyelmét és becsülté, tiszteltté tette őt mindazok előtt, a kik ismerték.

Berde Mózsa hív volt a kötelességteljesítésben. Hív volt tántorithatatlanul. Helyt állott a mellett sziklaszilárdan. Nem ingadozott, nem hátrált meg, nem alkudott meg, — hanem haladt előre a kötelességteljesítés egyenes útján.

Híven teljesítette azokat a kötelességeket, a melyeket *magára vállalt* és azokat, a melyeket *önmaga tűzött maga elé.*

Már mint tanuló, nemesak szorgalmasan tanult, hanem arra is gondolt, hogy szülei terhein könnyítsen s már mint ifju felmentette szüleit a felőle való anyagi gondoskodás alól.

A kötelességteljesítés körüli buzgósága, kitartása, szilárdsága s ezekből folyó megbizhatósága mint fiatal ügyvédnek már akkora volt, hogy főuraink egymásután bízták meg jogügyeik vitelével, jószágaik, uradalmaik felügyeletével, vagyonuk rendezésével.

¹ A főtanácsí gyűlés Berde-ebédjén.

A kötelességteljesítésben való hívsége, jellemzilárdsága, hazafisága később annyira becsültté tették, hogy polgártársai az ország tanácsába küldötték s midőn a haza veszélyben forgott, a nemzeti ügy szolgálatában ministertanácsosi és fontos kormánybiztosi megbízatást nyert; a midőn pedig a haza ege beborúlt s hazafiui magatartásáért mártiromságát is leróttá, — az alkotmány visszaállítása után újabb magas polgári megbízatásokban részesült s elvállalt kötelességeit mindenben híven teljesítette mindaddig, a mig közmegebiztatásától visszavonult, hogy hátralevő életét az önmaga elé szabott kötelességeinek, a maga elébe tűzött nagy életezéljának, egyháza és a magyar köznevelés előbbrevitelének szentelhesse.

Élt azután zajtalanul egészen ezen életezéljának, azt senkinek el nem árulva, nehogy e miatt életében ünnepeltetésnek legyen kitéve, a melytől szerénysége annyira távol állott.

De most, midőn körünkől elköltözött s látja a magasságból hogy mind jobban kél ki az általa elvetett mag és látja egyházát fejlődni, erősödni, iskoláinkat virágozni, bizonyára meglelégedéssel tekint le gyülekezetünkre s buzdít példájával, életével, hogy hívek legyünk kötelességünkhöz; hű fiai maradjunk egyházunknak, nemzetünknek.

Zárjuk tehát szivünkbe e nemes élet emlékét, őrizzük meg híven és adjuk át követendő például nemzedékről nemzedékre.

Berde Mózsá dicső emlékét éltetem!

FÉKETE GÁBOR.

A béke útja hét tizparancsolatban.

Egy huszadik századbeli ember számára.

I.

1. Az ember valódi lelki békéjére a legszükségesebb a mély meggyőződés arról, hogy a földön a legnagyobb hatalom, a mi saját lelkünkben lakozó isteni Szellem.

2. Emelkedj. Használd a legjobbra, a mivel birsz.

3. A napok eltűnnek, az időszakok változnak; a mező virágai elhervadnak és elszáradnak; és a világok megsemmisülnek; de te több vagy ezeknél — te az Isten családjához tartozol.

4. Ne sokat törődj azoknak véleményeért, a kik kevésbé ismernek, a népszerűségért, a tapsokért s a nyilvános dicsértetésért. Ezek nem állandók s a mily hamar megszerezhetők, ép oly hamar el is veszthetők, a könnyen változó szenvedélyek legkisebb fuvaltatára. Igyekezz magadnak inkább megszerezni azoknak nyugodt ítéletét, a kik szivedet megtudják ismerni.

5. Szánandó állapot a magánytól félni. Tápláld lelkedet szüntelenül a határtalan világegyetem végtelen mezején fakadó forrásokból, a melynek te egy része vagy. A szűk látókörűség félelmet szül. Szerezz magadnak ismereteket, szélesbítsd látókörödet. Nem fogod érezni a magányt.

6. Nem az alkalom szüli a kétséget, hanem az értelem hiánya az alkalmat felismerni. Az emberek abban hibáznak, hogy nem ismerik saját dicső kiváltságukat közvetlen folyamodni a minden erőnek és hatalomnak forrásához. Ki akadályozhat meg Istenhez mádkozni?

7. Szánandó az az ember, a ki nyomorult állapotán panaszodik és mint egy nyomorult bűnös csak siránkozik. Az igaz ember megtér és jót cselekszik.

8. Ne vezessenek félre a régi tanok, a melyek önsanyargatást, önkinzást tanítanak, ezek összeegyeztethetlenségben az Isten atyaságában való igaz keresztény hittel. Magunkat kevésre becsülni annyi, mint a Teremtőt sérteni.

9. Az élet becsének és a szív nyugalmanak gyarapítására biztos út napról-napra növekedni az önbecsülésben, minden nemes ösztönnek és minden nagy és dicső tulajdonságnak szünteleni gyakorlása által állandóvá téve a lélek hatalmát és bebizonyítván, hogy életünk a teremtés céljának megfelel.

10. Senkise becsülje magát kevesebbre, mint a mennyire kell.

II.

1. Kövesd a józan értelmet. Keresd, szeresd szüntelen az igazságot.

2. Állandó boldogsághoz semmi módon sem juthat az a lélek, a mely a maga munkakörében határozott tekintély által korlátozva van s valamely egyházi szűkre szorított hitcikk járszalagán engedni magát vezettetni. Az ember természetére tartozik, mit semmi módon sem lehet megakadályozni, hogy szüntelen a magasabbra törjön s az elrejtett mélységeket is megvizsgálja. Ez az isteni vágyakozás a legbutább embert is nagyon nyomorulttá teszi, ha ezen szent vágyakozásában kérdéseket nem merészel tenni.

3. Butaság lenne egy emberre nézve, hogy ne tudja megismerni saját lelkét s jobb ha ingadozva itt és ott hamis nyomokon is jár a maga kutatási szabadságában, mintha teljes tétlenségbe kénytelen merülni.

4. Sajnáltra méltó s meg nem engedhető gyávaóság az, a mely a kételytől úgy akar megszabadulni, hogy egy alsóbbrendű parancsónak enged, mint a józanész isteni szava. Egy szentély sem egyéb iszonyu börtönnél, ha a szabadságot a küszöbnél le kell vetkőzni. S végre is az ember semmi esetre sem szabadul meg ez által a maga természeti felelősségétől, mert ha megnyugtatón igyekszik is magát a tekintély köpenyegével, Isten ugyanazon kérdést intézi hozzá, a melyet ő saját szívében gyáván elhallgattatott.

5. Némely ember csak egy néhány lépést tesz a szellemi vizsgálódás útján; nem tér vissza, de nem mer tovább menni. Elhitetni igyekszik magával, hogy mindazt megszerezte, a mi az

üdvösségre lényeges. De a kik Isten által akarnak taníttatni, ebben véget nem érnek. Semmi sem lehet annyira kielégítő, mint folytonosan előrehaladni, ekkor kezdünk résztvenni a végtelen dicsőségében.

6. Valódi benső béke nem található valamely elzárkozási rendszer, valamely kényelmes félrevonulás által.

7. Az álbölcsekedés rosszabb ellenség a véteknél, mert álnok és tolakodó. Különös örömét leli abban, hogy édes anyjának szemeit elkápráztassa. Ha álbölcsekedést melengettek kebletekben, szemeik sötétségbe ütköznek.

8. A legteljesebb világosság, a legmesszebb nézés, a legszabadabb vitatkozás, ezek a legjobbak az igazságra nézve. Sok rossz gondolat, sok félreértés és sok tudatlanság van, a melyeket az egészséges nyilvánosság a köznyelvek lármás csacsogásával szemben el fog enyésztetni.

9. Igen sok ember megelégszik egyszerűen azzal, hogy napról-napra él, a nélkül, hogy legkevésbé is gondolnának arra, ha vajjon ők betöltik-e az élet követelményeit vagy nem, vagy hogy megérteni igyekeznének, minő isteni szolgálatra hivatnak, vagy hogy minő helyet kell elfoglalniok a lények nagy sferájában.

10. A legszükségesebb kérdés, a melyet magunknak fel kell tenni: „Tudom-e hogyan éljek?” Gondolkozz gyakran erről.

(Az „Inquirer“ angol lapból.)

FERENCZ JÓZSEF.

Reville Albert.

(1826 – 1906.)

A szabadelvű protestantismus nagy vesztesége.

A Coquerelek mellett Reville Albert volt az, a kiben a francia szabadelvű protestantusnak legkitünőbb képviselőjét ismerte Franciaország és az egész mivel világ.

A Dieppe városában született, s Genfben és Strassburgban tanult Reville már mint rotterdami francia lelkész, nevet vívott ki magának a „Revue des deux Mondes“ ban közölt tanulmányaival.

Az új szövetség eredetéről írt értekezése s több más theologiai történelmi tanulmánya, számára a „Collège de France“ tanárságát készítették elő. Mikor 1880-ban Ferry Jules kormánya felállította Franciaország legfelsőbb tanintézetében a vallások történelmének tanszékét, őt hívták meg ez új tudományzakra és miut szabadelvű gondolkozó és vallásos érzelmű vizsgálódó huszonhat év alatt kifejtett munkásságával a hozzá kötött várakozást fényesen igazolta. Egymásután jelentek meg tőle: „La Religion des peuples non-civilisés“ (1883), „Les Religions du Mexique, du Pérou et de l'Amérique centrale“ (1885), „La Religion chinoise“ (1889) című jeles művek, és azután ismét a kereszténység történelmére térve, „La Vie de Jésus et les antécédents de l'Histoire Evangélique“ két kötetes nagy munkája. (1897.)

Reville a párisi prot. theol. facultással és az Oratoire-templommal legszorosabb összeköttetést tartott fenn; protestans testvéreivel együttértzett. A francia protestansoknak Jarnac-ban most

tartott gyűlésére is fiát, a szintén jeles tudóst, Reville Jeant azzal bocsájtotta az értekezletre: „Remélem Jarnacban jó munkát végeztek“.

Reville rokonszenve és méltánylása kiterjedt a külföldi szabadelvű protestantizmusra is. És ezt tényleg is megmutatta, különösen az amerikai unitarizmus iránt. Mikor a nagynevű Parker Tivadar még saját hazájában is némely körben idegen volt, Reville a *Revue des deux Mondes*-ban rokonszenvvel ismertette a nagy amerikai reformatort.

A francia protestantizmust ért nagy gyászban, őszinte részvétellel osztoznak a külföldi szabadelvű protestánsok is és köztük olvasóink is, kik Reville nevével folyóiratunk lapjain többször találkoztak.

PÉTERFI D.

Benczédi Gergely.

(1839—1906.)

Az unitarius történelemnek egy darabja.

Munkássága, politikája fejezetet irt egyházának, mint külső szervezetnek történelmébe.

Tanár volt az erdélyi fejedelemskori értelemben, ki nemcsak az egyházhoz tartozónak érezte magát, hanem státusférfiúi hivatást is látott maga előtt, mire nála a szükséges tulajdonságok nem is hiányoztak. Az egyház politikájára, a hol csak lehetett, befolyást igyekezett gyakorolni; lehet, hogy sokszor oly módon, melyet statusraison nem okvetlenül igényelt; de azt el kell ismerni, hogy törekvéseinek czélja az egyház anyagi emelése volt.

Tanulmányozza az egyház történetét, foglalkozik a jótevők életével és adományaival. Jellemességével meg tudja nyerni másoknak bizalmát, s az egyház újabbkori nagy jótevőjének, Berdének benső barátságát.

Megbízhatóság, jellemesség értékes dolgok s ezek mellé a takarékoság és munka, a czél felé vezetnek s megszerzik mint közpénztárnoknak az általános becsülést és tiszteletet.

Ebben volt része mint tanárnak is, a természetről és a vegyelemekről tanítva. Magyarországon a Roscoe-féle rendszert ő használta először.

Egyháztörténelmi rajzai és kutatásai folyóiratunkban jelentek meg. Berde Mózsáról külön könyvet irt.

Életében és munkáival azt a szellemet ápolta, a mely egyben egyház és honszeretet. Ebben a szellemben volt harezossa a tordai gymnasium visszaállításának; és hogy visszaállított, boldog érzéssel ünnepelte azt.

Jellegzetes egyéniség. Méltó, hogy hiven őrizzük emlékét.

PÉTERFI D.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

The Choice of a life-work. Irta *Wilbur Morte Earl*, a californiai unitar. papnevelő intézet tanára. Az életpálya megválasztásáról szól e 17 lapra terjedő füzet. Papi pályára csak az lépjen, a kiben megvan a készség az emberiség szolgálatára és a kinek vallásos meggyőződése van; s a ki szem előtt tartja, hogy „a papi tekintély ma a jellem tisztaságától és az értelem erejétől, a tanultságtól és a szó hatalmától függ.” Ilyen és ehhez hasonló fejtegetéseket foglal e füzet magában. Írója egyik erőssége annak az intézetnek, melyet az amerikai unitáriusok Californiában ezelőtt három évvel papnevelésre állítottak fel, mely első évben Oakland városában volt elhelyezve, s most meg Berkeleyben, San-Francisco közvetlen szomszédságában, a californiai egyetemmel összekötve.

Költemények. Irta *Murányi Farkas* Sándor. 8 r. 260. l. Rideg számokat róni naphosszat egymás mellé és szabad időben a Múzsák berkeiben áldozni: e kötet szerzőjének élete. A miniszeriumban számtanácsos jelenleg, a ki írta e költeményeket az 1858—1906-ig terjedő időben. Bővebb méltatása a szépirodalmi lapokra tartozik. De minket is közelebről érdekelnek vallásos tárgyú lendületes ódái, melyeket az Egy Isten hit apostolainak és eszméiknek szentel. Routin, könnyedség a verselésben, jellemzi e költeményeket, valamint azokat is, melyeket a szerelemről és a hazáról énekel. A könyvet szerző Báró Petrichevich-Horváth Kálmánnak ajánlja, emlékeül annak, hogy együtt voltak az iskolában diákok, együtt éltek a szép diákéletet, „melyben még volt eszmény, költészet, lángoló hit csodás heve”. Kiadta a könyvet az „Unitárius Papnövendékek Önképző Köre” Kolozsvárt.

Toroczkó története, 1848—49-ben. Irta *Borbély István*. Kolozsvár, 94. l. Az élénk tollú s tehetséges ifju író Toroczkó népének a szabadságharcban való részvételét rajzolja, különösen kiemelve a Zsakó István és társai eszélyes és bátor szereplését. Azonkívül más dolgokat is közöl Toroczkóra nézve. — *Udvarhelymegye Rákóczi szabadságharczában*, című

füzet jelent meg tartsafalvi *Pálffy* Aladártól. A Rákóczi-ünnep alkalmából írta hiteles adatok alapján a fiatal historicus, kitől már több kisebb történelmi munka látott napvilágot.

Dr. Bedő Albert, ny. államtitkár, egyházunk nagyérdemű tanácsosa újabb pályadíjat tűzött ki és erre a következő pályázat hirdettetik ki: *Pályázat egyházi beszéd megírására.* Közönséges vasárnapi ünnepre népszerű nyelven unitárius egyházi beszéd irandó a protestáns hitélet szabad-elvű irányának szellemében s a nép vallásos hitének és erkölcsi érzésének serkentésére. A beszéd annak bizonyítását kell tárgyalja, hogy az unitárius vallás hitelvei is Jézus Krisztus életében és tanításaiban gyökereznek. A beszéd terjed lme Ciceró betükkel nyomatva nyolczad alakban legfennebb 12—16 oldalra terjedhet. A pályadíj Egyszáz korona, mely a bírálat kihirdetése után csak absolut becsü eredeti beszédnek adatik ki. A bírálat eredményét az 1907. évi zsinati főtanácson hirdetik ki; a bírálatot pedig az Egyházi Képviselő Tanács által a kolozsvári unitárius Kollegiumban tanító felszentelt tanárok és lelkészek köréből, az E. K. Tanács által választott 3 tagu bírálóbizottság teljesíti. Pályázhat minden felszentelt unitárius pap, kivéve az előbb említett Kollegiumban tanító papokat és tanárokat. A pályaművek idegen kézzel irandók le és jeligével látandók el, szerző neve pedig külön borítékban zárandó le s ez a boríték pályamunka jeligével látandó el.

A pályaművek 1907. évi május hó 31-ig posta útján az unitárius püspöki hivatalhoz küldendők be, később beérkező művek pályázatra nem boesátatnak. A pályamű a nyertes szerző tulajdona marad, de a „Keresztény Magvető” című unitárius folyóiratban kiadatik. Nyomatásban már megjelent beszédek nem versenyezhetnek.

KÜLÖNFÉLÉK.

Pál apostol keresztény gyülekezetei. Dobschütz német theologus *az apostoli korszakról* irt könyvében a Pál apostol által alapított gyülekezeteket így jellemzi: Az új vallás a synagogától elkülönítve, akadály nélkül fejlődhetett. Eleinte nem voltak a gyülekezeteknek szabályaik, a szentlélek működésére volt bizva minden. A presbyteri rendszer bár korán, de mégis később fejlődött ki. A gyülekezetbe a Jézus nevében végrehajtott kereszteléssel vették fel a tagokat. A pogányokból lett keresztényeknek a régi pogány természetet babonáival és erkölestelenségével, le kellett vetkezni. Gyülekezeteikben tehát keresztény erkölesöt kellett teremteni. A jeruzsálemi első gyülekezetben könnyű volt a dolog, a judaizans keresztényeknek nem kellett egyebet tenni, csak a törvény gyakor-

lata által a lelkekbe annyira benyomott erkölcsöt elfogadni s azt az élő hittel és szeretettel a Jézus szellemében áthatni. De a pogány eredetű gyülekezetekben ez az alap hiányzott, ott egészen újat kellett teremteni. Pál apostol, bár a zsidó eszméknek nem egy nyomát megőrizte, még sem gondolt soha arra, hogy az erkölcsöt gyülekezetei számára a judaizmusból alkossa meg. Általában ő nem is kereste, hogy előírt erkölcsi szokásokat vigyen bé a gyülekezetbe; ő azt akarta, hogy a keresztény autentikus erkölcs önként álljon elő a gyülekezet kebelében; az Úr szelleme, mely az egyházakban élő és működő, megfogja teremteni az életnek amaz új formáit, melyek számukra szükségesek. Például, a mi azt a szokást illeti, hogy a bálványoknak ételeket áldoztak, nem kötötte magát a jeruzsálemi értekezlet előírásaihoz; ő azt akarta, hogy az egyházak maguk határozzanak magatartásukra nézve, ő csupán arra törekedett, hogy az evangéliumi elvek számára erkölcsi szellemet teremtsen, mely azokat vezesse és minden erkölcsnek föléje teszi, mint felsőbb elvet, a keresztény szeretetet. Így ő az egyházakat a függetlenségre készíti elő. Tudjuk, hogy e függetlenség nem volt veszély nélkül, különösen Korinthusban; de annak végül mégis fontos és értékes eredményei lettek.

Az erdélyrészi ág. ev. egyházkerület új püspököt választott. Müller Frigyes ez év folytán, magas életkorára való tekintettel nyugugalomba vonult s az így megüresedett helyre oct. 30-án dr. Teutsch Frigyes lelkészt választották meg a Nagyszébenben tartott kerületi gyűlésen. Müllertől mint egy igazi keresztény jellemű püspöktől vett búcsút a közgyűlés, ki a pártharczokon felül állott.

A protestantismus iránt elismeréssel adózik Cornély francia író (a Siècle-ben). A róm. katolikusoknak és a protestansoknak a szétválasztási törvénynyel szemben való magatartását hasonlítja össze és azt mondja, hogy a protestans egyházak szervezete hasonlít ahhoz, a mit most a francia állam ajául és kíván. S hozzáteszi azt is, hogy ez volt az első keresztény gyülekezeteknek is a szervezete, a melyekhez az apostolok a szentkönyvekben fenmaradt leveleket intézték. „Association cultuelle“-ek voltak azok is a világiak által kormányozva. Később, mondja, a pápaság az egész katolicismus felett oly uralmat terjesztett ki, melynek párját esakis az orosz autokrátiában lehet találni. A protestantismus természetes formája volt ez autokratia elleni tiltakozásnak. Ezért, hogy a protestansok

gyűlöletesek lettek a pápáknak és a francia királyoknak. Ezért, hogy a mi a reformatio a vallási dolgokban, ugyanaz az 1789-iki revolutio a politikaiakban.

Franciaországban a szétválasztási törvény óta a protestansok közt is fontos események mennek végbe. A hogy az állam és egyház szétválasztását törvényben kimondták, a különböző protestansok egyesülést kísérlettek meg. De sajnos, ez megtört az orthodoxok magatartásán. Ez év elején az orthodoxok kijelentették, hogy nem hajlandók a liberálisokkal egy egyházban működni. A liberálisok akkor egyházaikat egyesítették e czim alatt: „Egyesült reformált egyházak.“ Időközben a szélső orthodox párt, mely eleinte csak a liberálisokat akarta kizárni, a hitvallás körüli szűk felfogásával és túlzó szigorúságával annyira ment, hogy a saját pártjából a „jobb közép“ oldal kényszerítve érezte magát arra, hogy belőle kiváljék és függetlenül munkáljon. Ez az oldal, vagyis a „mérésékelt orthodoxia“ october 24.-re *Jarnac*-ba értekeztetést hívott össze, meghíva arra az összes reformált egyházközségek képviselőit. A szoros értelemben vett orthodox párt nem küldött egyetlen egy képviselőt sem; a liberális egyházak nagyobb részéből azonban megjelentek a meghívottak. A jarnac-i gyűlésnek örvendetes eredménye, hogy a jelenvoltak, liberálisok és liberalis „orthodoxok“ egyértelműleg elhatározták, hogy egy széleskörű, átfogó egyházat alkotnak. Kimondták a „főbb elveket“, a melyeknek alapján az alakulás történik, de félreérthetetlenül jelezve, hogy a „Declaratio“-nak szavai nem kötik meg az egyházakat, melyek fel lesznek híva, hogy a Declaratio czéljával és szellemével való egyezésüket kinyilvánítsák. Szóval a Declaratio a főbb protestáns elvek foglalata, de nem kötelező hitvallás. A beérkező nyilatkozatok után ismét közgyűlést fognak tartani.

Sweitzban is Franciaország példájára mozgalom indult az állam és egyház szétválasztására. A genfi kantonra nézve már meg is készítették a törvényjavaslatot. E javaslat főbb pontjai: Az állam és a községek az egyházak fentartásához semmivel se járulnak. A vallásfelekezetek, mint társulatok szervezkedhetnek. Az istentiszteletül szolgáló helyiségek, melyek egyházközségek tulajdonai, továbbra is azok birtokában maradnak. A Szent Péter-templom — Genfnek főtemploma — Genf városának elidegeníthetlen egyházi tulajdona s jövőre is protestáns istentiszteletre való használatra lesz bekebelezve. A törvény a megszavazás után három év múlva lép

életbe. A protestans hivek 25 világi és 6 egyházi tagból álló bizottságot választanak, melyre az egyházi vagyion-kezelést bizzák.

Németországon a szabadelvüektől az orthodox consistoriumok sok gyülekezetet vonnak el. Hiába választanak a gyülekezetek szabadalvú lelkészt, a consistoriumok nem erősítik meg. Eljárásukban ezeket hallgatag a kormány is támogatja. Mindemellett a szabadalvú egyházak és társulatok száma szaporodik s főleg Bremenben és Berlinben.

Cousin Victor és a katholicismus. A múlt százban élt e jeles francia idealistikus bölcseletnek a katholicismusra téréséről irt egy francia lap. Az ide vonatkozó okmányokat azután közzé tette a „Journal des Débats“. Ezekből annyi tűnt ki, hogy 1848 után Sibour és Morlot párisi érsekek, Dupanloup orleansi érsek és Falloux gróf közvetítették a kibékülést, mire IX. Pius pápa szólította fel, ki mindenképpen azon volt, hogy Cousint a feltétlen alárendelésnek megnyerjék. Falloux gróf iratai közt egy jegyzéket találtak, melyben Cousin azt mondja: „Ha azt kellett hogy irjam, hogy Jézus Krisztus nem Isten s a vérpadon kell meghalnom, inkább választom a vérpadot.“ Cousin nem vonta vissza, mit műveiben irt. Mikor Cousin Cannesben utolsó pillanatait élte, egy katolikus pap megjelent nála, de a haldokló bölcselet már nem volt eszméleténél. Cousinnek a katholicismusra téréséről tehát egyáltalán nem lehet szó.

Francia katolikus írókról szólva a „Libre Parole“-ban Drumont, azt mondja, hogy a katolikus párt nem tudja azokat megbecsülni. „Houx Henri, ki mint katolikus író már régóta ismeretes, sok igazságtalanságot kellett hogy szenvedjen némely egyházi személyiségektől. Tény, hogy a katolikus párt vezetői nem szeretik a tehetséges embereket. Magát Vouillot Louis-t — a katolikus politikai író is kevesebb becsülésben részesítették némely egyházi személyiségek, mint ellenfelei, a szabadgondolkozók, kik mindig elismerték e nagy író jelességét. A katolikus pártról beszéllek itt és nem az egyházzól.“

Brunetiére, az ismert klerikális vezér elhunyt Párisban. Tagja volt a francia akadémiának és több kritikai művet irt a francia irodalomról. Résztvett hazája politikai mozgalmában. XIII. Leo pápa idejében, hogy a klerikális politikát elősegitse, egy csatakiáltást bocsátott világgá: „A tudomány esőd“-jét, melytől visszhangzott akkor az egész Franciaország, s melynek volt is értelme

az atheistikus tudósokkal szemben, de semmi jelentése nem volt a valódi tudományt illetőleg. Brunetiére klerikalismusának egyébiránt volt határa. Mindig szem előtt tartotta hazája lényeges érdekeit. Az állam és egyház szétválasztásának kérdésében több conservatív vezérrel együtt a szétválasztási törvény hive volt. Megakartta kimélni Franciaországot a vallásháborútól. De Rómában X. Pius alatt tanácsait nem vették figyelembe. És a mikor költözik, épp most foly a harc a szétválasztási törvény végrehajtása körül, a Clemenceau-kormány és a római udvar közt.

A felekezeti középiskolák tanárainak fizetésrendezése. Még a Tisza-kormány programjába vette, hogy a felekezeti, községi és törvényhatósági középiskolák tanárainak fizetését személyi pótlékokkal annyira egészíti ki, a mennyit az állami középiskolák tanárai az 1904. évi I. t.-cz. alapján élveznek. E célra az 1906. évi állami költségvetésbe 300 ezer koronát vett fel azzal a szándékkal, hogy 1906. július 1-től folyósítani fogja. Ez a terv azonban váratlanul nagy módosuláson ment keresztül. Gróf Apponyi e pótlék kiosztása céljából egy szabályzat tervezetet dolgoztatott ki s megküldte az érdekelt hatóságoknak hozzászólás végett. Már a tervezetben általánosan feltűnt, hogy a segélyezendők sorában ott vannak a szerzetes tanárok is, kikről a Tisza conceptiójában említés sem volt. Apponyi bevette őket is, a mi ellen semmi kifogást sem emelhetünk. De elfeledte részükre megfelelő összegről gondoskodni a költségvetésben, a mi már határozottan hiba, s ránk nézve sérelem. Mert a 300 ezer korona felvétele számítás alapján történt, míg a szerzetes tanárok felvétele a segélyezendők közé, minden számítás nélkül. Ha már felvették, akkor a fedezet megfelelő emeléséről is gondoskodni kellett volna. Ez azonban eddig nem történt meg, s éppen ebben van a sérelmünk.

Innen van az „ideiglenes“ és „végleges“ szabályzat közötti nagy különbség is. Az ideiglenes szabályzat 1. §-a ugyanis alapelvül kimondja, hogy „a felekezeti . . . középiskolai tanárok fizetése személyi pótlékkal az állampénztárból oly összegre egészítették ki, a minőt az állami középiskolai tanárok élveznek“. A végleges szabályzat 1. §-ában pedig ezt olvassuk: „ . . . az állampénztárból az államköltségvetésben *e célra felvett összeg keretén belül, fokozatosan*“ stb. Az sincs megmondva, hogy mennyi idő alatt. Elkészült az ideiglenes szabályzat. Kiküldötték a főhatóságokhoz hozzászólás végett. Közben azonban észrevették, hogy az eredeti tervbe bevett

iskolák tanárai részére megszavazott összeg nem lesz elég a szerzetes tanárok részére is. Mit csináltak tehát? Megváltoztatták — mindnyájunk megdöbbenésére — az ideiglenes szabályzat alapelvét, a mely ellen, nem hiszszük, hogy egyetlen főhatóságnak is kifogása lett volna. Megváltoztatták, mert az előző kormányoktól átvett eredeti tervbe becsempésztek egy olyan gondolatot, melyre azelőtt senki sem gondolt, azonban a kellő előrelátás hiánya miatt a gondolat megvalósításának eszközeiről senki sem gondoskodott. Semmi kifogásunk sincs az ellen, hogy a szerzetes tanárok fizetése is kiegyenlítettessék. Az egész magyar középiskolai tanárság ugyanazt a hazafias munkát végzi. Az igazság elve azt kívánja, hogy munkájuk egyenlően díjaztassék. De éppen az igazság nevében kell tiltakoznunk az ellen, hogy a felekezeti, községi és törvényhatósági középiskolák tanárai részére megszavazott összegből — a jogosultak világos anyagi kárára és sérelmére — a szerzetes tanárok is részesüljenek. Tessék részükre a törvényhozástól külön fedezetet kérni. Biztosan reméljük, hogy a törvényhozás megadja. Ne veszélyeztesse a közoktatási kormány ilyen üszkök bedobása által a felekezeti békét, melynek fentartása olyan nagy fontosságú érdek. Mi még mindig reméljük, hogy az elkövetett hibát végrehajtás előtt javítani fogják.

(g. k.)

Értesítők. *A kolozsvári unitárius collegium értesítője 1905/6 évről.* Azzal kezdjük ismertetésünket, a mit a híres Labruyère szokott mondani: „Mindent elmondottak már mások, későn jöttünk“. Ha valamely értesítőt kell ismertetnünk, úgy az iskola életéről kell képet adnunk. Ezt pedig már előttünk elvégezte dr. Gál Kelemen, igazgató és dr. Boros György, theol. decanus. Az előttünk levő 208 oldal terjedelmű értesítő kimerítő ismertetése egy fáradtsággal átmunkált iskolai évrnek. Az értesítő első része a papnevelő intézetről számol be. Az 1905/6. isk. évben volt 23 rendes és 1 rendk. hallgató. „A tanév munkássága a rendes mederben haladt. Nem zavarta váratlan körülmény, nem adott újabb lendületet semmi esemény.“ Változatosabb volt a gymnasium élete. A tanulmányi előmenetel általában kielégítő, mi egyrészt a jól megállapított tanrend, másfelől a didaktikai elv egyöntetűségének tudható be. Megemlítésre méltó, hogy minden tárgyból jeles volt 28, oszt. ismétlésre utasított 50. Unitárius tanuló volt 147, más vallású 29. Dicsérettel kell megemlitenünk az ifjúság szorgalmát, melyet kiváltképpen az önképzés terén tanusított. A tanári karban Kanyaró Ferencz r. t. betegsége miatt változás állott be. A tanárok irodalmi munkássága — mi az iskola niveaujának fokmérője — mint a multakban, úgy most is szakszerű, változatos és értékes. Az értesítő elején Márkos Albert tanárnak értékezése van „Igék a nyikómenti székelységben“ czimmel. — *A székelykeresztúri unitár. gymn. értesítője 1905/6. évről.* Az értesítők terjedelme nem áll mindig arányban a benne összehalmozott anyaggal. Keresztúri gymnasiumunk is derekasan kivette részét a nevelés munkájából. Év elején volt 153 tanuló, ebből kilépett 8, meghalt 2, maradt 143 (93 unitárius). Tanulmányi előmenetel szerint volt 17 jeles, oszt. ismétlésre utasított 20. Az iskolai életet nem zavarta meg semmi, az ifjúság vallás-erkölcsi állapota kifogástalan volt. Szomoruan kell mégis megemlitenünk, hogy egy tanuló öngyilkossággal

oltotta ki életét, szegénysége miatti bánatában. Az értesítőt most is Sándor János igazgató állította össze. — *A tordai unitár. gymn. értesítője 1905/6. évről.* Érthető érdeklődéssel forgattuk végig ez értesítőt, megtudandó, vajjon a nagy reménnyel és áldozattal visszaállított algyrnasium életre képesnek fog bizonyulni? Nem csalódtunk. Az iskola fennállásának első évében, az első osztályba 69, a másodikba 37 tanuló iratkozott be. Év végére maradt összesen 100, e közül unitárius 39, más vallású 76. Minden tárgyból jeles volt 5, oszt. ismétlésre utasított 8. A fegyelmi állapot általában jónak mondható. A tanulmányi és iskolai ügyeken kívül az iskola megnyitásáról való bő tudósítást, a szerződést a várossal és vármegyével magában foglaló 94 oldal terjedelmű értesítőt Varga Dénes igazgató állította egybe.

Ha összefoglalólag végig tekintünk hitfelekezetünk iskoláinak értesítőin, örömmel tapasztaljuk, hogy úgy a tanulásbeli eredmény, mint az ifjúság erkölcsi magaviselete kielégítő s általában azon fokon áll, melyet a miniszteri tanterv megkíván. De még egyet kell konstatálni, azt, hogy az értesítők megszerkesztése eltér a sablonos egyformaságtól, az igazgatók gondot fordítanak az egybegyűjtött anyagnak helyes összeállítására. Ha végig tekintjük a tanári karok névsorát, meglepően sok kezdő tanár nevével találkozunk. Az öregeket új erők váltják fel, a múltból elmaradt, mit túlszárnyalt az idő s az új erők, a régi tanárok tapasztalatai által irányítatva, egyesítve a tradíciót a tudomány újabb eredményeivel: hivatva vannak unitárius iskoláink erkölcsi színvonalát a legmagasabbra emelni. Adja az ég, hogy úgy legyen!

(b. i.)

Gyászhirek: *Benczédi Gergely* ny. főgymn. tanár, fő- és képviselő-tanácsi tag, egyházi közpénztárnok dec. 13-án, életének 68-ik, házasságának 35-ik évében elhunyt Kolozsvárt. Benczédi Gergelyné, Mikó Klári férjét; Benczédi Zsuzsika Nyiredy Gézané, Dr. Benczédi Andor, Benczédi László édes atyjukat gyászolják az elhunytban, Dr. Nyiredy Géza tanár pedig apósát. — *Vass István* hom.-szentpéteri ny. lelkész november hó 21.-én, életének 72-ik, özvegységének 17-ik évében, H.-Oklándon elhalálozott. Homoródjánosfalván helyezték végnyugalomra a hom.-szentpéteriek volt hív lelkipásztorát. Elhunytát mindenekelőtt gyászolják gyermekei: Vass Albert gyógyszerész, Vass Klára és dr. Vass Miklós áll. főgymn. tanár, folyóiratunk munkatársa. — Ez év folytán halt el *Útő Dániel* nyugalmazott volt kálnoki lelkész Kálnokon, továbbá *Szuhay János*, nyugalmazott volt járai lelkész Maros-Illyén, mindkettő magas életkorban.

ARANYKÖNYV.

Adakozás a kolozsvári egyházközség templom-tornya újraépítésére.

(XIV—XIX. közlemény.)

Árkosi Benkő Mihályné, Szöllősy Juliánna	400 K.
Dr. Kőváry László	200 „
Vargyasi Hajós Gyula	20 „
Gálfy Lőrincz	10 „
Kálnoki dr. Bedő Albert	50 „
Fekete Gábor	20 „
Stadler Sándor	20 „
Müller Gyula	20 „
Albert Iván	50 „
Akeszmann Albert, Reschner G. és társa	16 „
Székely János	10 „
Ferencz József és neje Gyergyay Anna	100 „
Mina János	10 „
Id. Szilágyi József	60 „
Székely Sándor	10 „
Toroczka Venczel	20 „
Balogh József	10 „
Reitter Aladárné, Sámi Anna	100 „
Haller Rezsóné, Groisz Kornélia	50 „
Boér Gergely	20 „
Nagy Gyula	10 „
Raffaj Domokos	10 „
Albert Dénes	20 „
Pálffy Márton	10 „
Engel Gáborné, H. Haller Kornélia	20 „

I—XIX. közl. összesen: 6313 korona.

Szolgáljanak e nemes adományok buzdításul a további adakozásra, hogy az egyházközség már fölépített templomtornya költségeit fedezhesse. Ez adományokért hálás köszönet!

Az egyházközség előljárósága nevében:
Kolozsvárt, 1906 december hó.

PÉTERFI DÉNES,
unitarius pap.

Adományok a marosvásárhelyi templom építésére.

(III. közlemény.)

Aradi Ferencz 63. sz. gyűjtőívén: Aradi Ferencz 2 kor., Szaniszló Zsigmond 60 fill., Tőkés Jánosné 20 fill., Tordáról. Együtt 2 kor. 80 fill.

Gál Kálmán 100. sz. gyűjtőívén: Gál Kálmánné, Gál Kálmán, Czink Szilárd, Pelcz Venczel, Nikolics Sándor, Kremling József, Schweinitzer József 1—1 kor., Tausz 40 fill., X. Y. 30 fill., Fehértemplomról. Együtt 7 kor. 70 fillér.

Dr. Ferencz József 95. sz. gyűjtőívén: Dr. Ferencz József 10 kor., M. M., Dr. Sipos Gábor, Dr. Filep Gyula, Filep Gyuláné, Széky Miklós Széky Miklósné, Dr. Tompa Camil, olvashatatlan, Dr. Haller G. 2—2 kor. Dr. Széki Tibor, Ferencz Tita, G. M., Dr. Scheitz Vilmos, Olvashatatlan, Dr. Rohonczy Lajos, X. Y., Grois József 1—1 kor. Kolozsvárról. Együtt 36 korona.

Józan Miklós 446. sz. gyűjtőívén: Bláthy Ottó, Józan Miklós 5—5 kor., Csapkés Endre 2 kor., Dr. Haftl Dezső, Philipovich Emil, Dósa Ferencz, Himfalvy Ödön, Turcsányi Géza 1—1 kor. Budapestről. Együtt 17 kor.

Budapesti unitárius egyházközség 447. sz. gyűjtőívén: 25 kor.

Gothárd Sándor 9. sz. gyűjtőívén: 10 kor. Magyarorszáthról.

Barabási Ferencz 464 sz. gyűjtőívén: Farkas Albert, Barabási Ferencz 10—10 kor., Csontos Olivér 5 kor., Erősdý Sándor 2 kor. Marosvásárhelyről. Együtt 27 kor.

Lőrinczy Sándor 135. sz. gyűjtőívén: Fodor Domokos 4 kor., Charl Vilmos, Gaál Pál, Bardocz László, Olvashatatlan, Almássy Károly, Dr. Pálffy Gyula, Gegesi Samuné, Veress Ferencz, Dr. Balogh György, Lőrinczy Sándor 2—2 kor., Székely Testvérek, id. Barducz Ferencz, Kleinhempel Józsefné, Olvashatatlan, Nagy Antal, Kormos János, Barla Sándor, Almássy Iván, Fodor László 1—1 kor., Fekete Ferencz 5 kor. Tordáról. Együtt 38 kor.

Schuller József 175. sz. gyűjtőívén: Sehuller József, Dr. Schware Mór, Schware Testvérek, Fogolyán János, Fogolyán Bogdán, Nagy Sándor 10—10 kor., Porjesz Sándor, Wolster Kálmán, Kabos Samu 5—5 kor., Dávidovis Ferencz, Márványi Arthur, Miklós Árpád, 2—2 kor. Maros-Vásárhelyről. Együtt 81 kor.

Szentmihályfalvi unitárius egyházközség 262. sz. gyűjtőívén: Egyházközség 10 kor., Dr. Pázsint Mihály 2 kor., Bálint Samu 60 fill., Csép Mihály, Árkosi Károly, Gábor József 50 - 50 fill., Formán Józsefné, Fülep Mózes, Özv. Borsos Tamásné, V. Fülep Ferencz, Komáromi Samu, Komáromi Dénes, Csép Tamás, Özv. Kis Pálné, Özv. Fülep Pálné, Bálint Vilma, Árkosi István, Árkosi Tamás, Árkosi Mózes, Major Mózes, Rostás János, Viola Jánosné, Bajka János, Halmágyi Miklósné 40 - 40 fill., Dézsi Dénes, Kis Gyula, ifj. Árkosi Miklós, Kiss Ferencz, Deési Ágnes, Özv. Kis Miklósné, Marosi Róza, Bálint Ferencz, Bajka Márton, Bajka Domokos, Bajka Balázs, Szilágyi Tamás 30 - 30 fill., Albertfi Mózes, id. Dézsi Jánosné, Árkosi Máté, Bálint Sándor, ifj. Fülep Sándor, Deési Sándor, Komáromi József, Rostás Pál, Rostás Sándor, Halmágyi Árpád, Nagy Pál, Korondi Sándorné, Pálfi András, Nyitrai György, Nagy Sándor, id. Pálfi János, ifj. Bajkó József, Özv. Vas Mihályné, ifj. Bajka Miklós, Kovács Károly, Ag Lőrincz, 20—20 fill., ifj. Árkosi József, Fülep Gábor, Rostás Péter, Bálint Sándor, Fülep András 10—10 fill., Zsigmond Elekné, Bajka Miklós gondnok 1—1 kor., postadíjba levonva 22 fillért, együtt 31 kor. 38 fill.

Hajós Gyula Kolozsvárról 109. sz. gyűjtőívén, először 20 kor.

Szentiványi István 211. sz. gyűjtőívén: Szentiványi István 3 kor., Szentiványi Dull Mariska 1 kor., Szentiványi Annuska 50. fill., Szentiványi Judith, Helén, Mariska 20—20 fill., Fikker Sándor, Boros György 2—2 kor., Fikker Sándorné, Fikker Ede 1 -1 kor., Venczel Barna 1 kor. 30 fill., Szabó Árpád 1 kor. 20 fill., Szilágyi Domokos 20 fill., Ladamosról. Együtt 13 kor. 80 fill.

I—III. közlemény összesen 1911 kor. 18 fillér.

Az újabb adományokat is hálás köszönettel nyugtázom egyházközségem nevében a buzgó gyűjtőkkel és adakozókkal szemben. Szívesen kérem mindazokat, kikhez gyűjtőíveket küldöttünk, hogy gyűjtésüket, illetve adományukat, a szent ezél érdekében igyekezzenek minél előbb beküldeni alólírottához.

Maros-Vásárhely, 1906 december 10.

KELEMEN ALBERT,
lelkész és ideiglenes pénztárnok.